

Vakanüvis Halîl Nûrî Bey ve *Târîh*'inin Neşri Üzerine Bazı Mülâhazalar

Hüseyin Sarıkaya*

Osmanlı Devletinin son üç asırlık siyasi tarihini (1592-1876 ve 1908-1909) yansıtan ve devletin resmî görevlileri olarak birer *Târîh* kaleme alan vakanüvislerin bu sahada ortaya koydukları eserler, hemen her açıdan önemlidir. Bu kaynaklar sadece Osmanlı siyâsî ve askerî tarihine ışık tutmamakta, aynı zamanda sosyal, iktisadî, idarî anlamda da derli toplu bilgiler sunmaktadır. Ayrıca bu eserleri kaleme alan müelliflerin genellikle ilmiye ve kalemiye mensubu olmaları, yazdıklarının devlet idaresi tarafından okunup tetkik edilmesi, bazı dönemler Mısır gibi imparatorluğun uzak diyarlarında ders kitapları arasına girmesi, geçmişteki hatalardan ders alınması için bizzat sultanlar tarafından devlet ricalinin de bu eserleri okumalarının tavsiye edilmesi, eserlerinin muhtevası itibarıyla ya kendi yaşadıkları devri veya yaşadıkları devreye en yakın zaman dilimini kaleme almış olmaları, eserlerini kaleme alırken çeşitli arşiv kayıtlarından, olayların arka planına vakıf olan Reisülküttâb gibi üst düzey devlet ricalinden bilgi almaları, bazı zamanlar da bizzat bilgi alış-verişinin yapıldığı resmî toplantılarda hazır bulunarak bunları eserlerinde konu edinmeleri vb. açıdan kıymetlidirler.

Vakanüvislerin kaleme aldıkları devirler de eserlerinin kıymeti açısından önemlidir. Özellikle III. Ahmed, I. Abdülhamid, III. Selim, II. Mahmud gibi modernleşme-muhalefet-muharebe sarmalı içindeki kritik dönemlere ait nakledilen

* İstanbul Üniversitesi.

hemen her bilgi ayrı bir ehemmiyet arz etmektedir. Bu devirlerin ruhunu anlamak veya idarecilerin hadiseler karşısındaki tavrını onların gözüyle okuyabilmeyi başarmak için vakanüvislerin kayıtları öncelikli kaynaklar arasında yer almaktadır. Devletin en dağdağlı dönemlerinden biri olan III. Selim devri için bu ihtiyaç bir kat daha artmaktadır.

Bu tarihî kaynakların önemine ilk dikkatleri çeken rahmetli Bekir Kütükoğlu'nun *Çeşmi-zâde Târîhi*'ni neşretmesinin ardından diğer vakanüvis tarihleri, muhtelif araştırmacı ve naşirlerin çalışmalarına konu olmuştur. Yakın zamana kadar yapılan çalışmaların neticesinde bu tarihî kaynakların büyük bir kısmının neşri tamamlanmış durumdadır. Fakat bu tür neşir çalışmalarında ve vakanüvis tarihlerinin neşri bağlamında itina gerektiren birkaç husus vardır. Birincisi, vakanüvis tarihlerinin kronolojik bilgiler açısından genellikle birbirlerini takip etmesi, bazı vakanüvislerin seleflerine ait metinleri gözden geçirerek yeniden kaleme alması ve onları zaman zaman tenkit ve tashih etmeleri, karşılıklı iktibas veya nakillerde bulunmaları vb. hususlar bu eserler üzerine yapılan edisyon-kritik çalışmalarında kaynak değerlendirmelerinin ne derece zor ve de gerekli olduğunu göstermektedir. İkincisi, müelliflerin çeşitli bahisleri veya ciltleri bazen dört-beş defa tashih/tebyüz ederek metinlerine son şekli vermeleri ve farklı kütüphanelerde bu tarihlere ait çok sayıda yazma nüshaların bulunması da, vakanüvis tarihlerine dair neşir çalışmalarında ciddi bir nüsha kritiği ile nüsha seçerelerinin teşkil edilmesini elzem kılmaktadır. Bu hususu, müellifin tespiti, hayatı, eserleri, ilim dünyasındaki yeri ile neşredilen eserin METİN kısmında okuma ve yazım hatalarının en aza indirgenmesi ve nüsha kıyaslama tekniklerinin akademik kriterlere uygun bir biçimde hazırlanması lüzumunu ortaya koyan üçüncü bir madde takip eder.¹ Son husus ise, içerisinde çok sayıda şahıs, yer, makam, mansıb isimlerinin yer aldığı bu türden eserlerde geçen bilgileri okuyucu ve araştırmacıların daha rahat takip ve tespit edebilmelerini sağlayacak olan Dizin kısmının tertip edilmesidir. Kısacası neşrettikleri eser ile alakalı olarak kuru bir metin ortaya konulmasından ziyade, araştırmacıları veya okuyucuyu başkaca bir zahmet çekmesine mani olacak ölçüde müellife ait bilgilerin doğru kaynaklarla tespiti, kaleme aldığı eserinin kaynak kritiğinin yapılması, nüshalarının tümü mutlak suretle kıyas edilerek bir sonuca varılması ve *galat u hatâdan* olabildiğince arındırılmış bir metnin ortaya konulması naşirin en temel vazifesidir. Elbette böylesine çok yönlü ve başarılı

1 Bu intikad (kritik) metodu sadece neşir çalışmaları için değil aynı zamanda tarih sahasını ilgilendiren tüm çalışmalar için de geçerli olduğuna dair Togan'ın kıymetli tespit ve tahlilleri için bk. Zeki Velidî Togan, *Tarihî Usûl*, Enderûn Kitabevi, İstanbul 1985, s. 75-101.

bir neşrin ortaya konulması, Bahçıvan'ın ifadesiyle sabır, konuya hâkimiyet ve emanete riâyet ister.² Lakin bu sahada yapılan neşirleri söz konusu edisyon-kritik koşulları açısından bir değerlendirmeye tabi tuttuğumuzda, kıymetli ve ilmî kıstaslara uygun bazı çalışmaların yanında, maalesef neşirlerin *cehâlet ü atâleti* kaynaklı birtakım zayıf ve gayr-i ilmî neşirlere de tesadüf ediliyor.

Seydi Vakkas Toprak tarafından hazırlanan ve Türk Tarih Kurumu tarafından yayımlanan elimizdeki bu eser de bir neşir çalışması olup, doktora tezinin kitaplaştırılmış halidir ve Sultân Selîm-i Sâlis (1789-1807) devrinin yaklaşık beş (Ağustos 1794 – Nisan 1799) yılına ışık tutmaktadır.³ Bu dönem, ıslahat programının hayata geçirilmesi adına kanunnamelerin neşredildiği, ilk daimî elçiliklerin teşkil edildiği ve Napoleon Bonaparté komutasındaki Fransız ordularının Mısır'ı işgale yeltendiği bir devir olması açısından dikkati çekmektedir.

Değerlendirme çalışmamıza konu olan bu neşir çalışması bir Giriş ve dört bölümden müteşekkildir. Giriş kısmında (s. 1-3) genel hatlarıyla neşredilen eserin öneminden ve muhtevasından kısaca bahsedilmiştir. I. Bölüm'de neşir, Halil Nuri Bey'in Ailesi ve Eserleri ile *Târih*'inin kıymeti, kaynakları, üslubu gibi konuları ele almış (s. 5-35); II. Bölüm'de neşredilen *Târih*'in yazma nüshaları ile müellif hattının tespiti başlıkları açılarak nüshaların tanıtımına yer vermiş (s. 37-47); III. Bölüm'de eserin muhtevasını çeşitli başlıklara ayırarak —biyografiler-doğal hadiseler-elçi kabulleri-daimi elçilikler-garip hadiseler vb.— genel hatlarıyla tanıtmaya ve I. Bölüm'ün son kısmının tekrarı olacak şekilde eserin ilmî kıymetini

2 Neşir çalışmalarına pek çok yönden benzer metotları içermesi açısından yazma eserlerin tahkikinde izlenilmesi gereken yöntemlere ve bu konuda bir doktora çalışmasında tespit edilen eksiklik ve hatalara değinen dikkat çekici bu çalışma için bk. Seyit Bahçıvan, "Yazma Eserlerin Tahkikinde Metodolojik Problemler (Mestcizâde'nin al-Hilâfiyyât bayna al-Hukama' ma'a al-Mutakallimûn va al-Hilâfiyyât bayna al-Mu'tazila ma'a al-Aşâ'ira va al-Hilâfiyyât bayna al-Aşâ'ira ma'a al-Matûridiyya' Adli Eseri Örneği), *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sa. 21, Konya 2006, s. 61-90. Ayrıca bk. Salâhaddîn al-Müneccid, "Arapça Yazmaların Neşir Kâideleri", trc. Mehmed Hatiboğlu, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XIV, Ankara 1966, s. 245-262; Mertol Tulum, *Tarihi Metin Çalışmalarında Usul (Menâkibül-Kudsiyye Üzerinde Bir Deneme)*, Deniz Kitabevi, İstanbul 2000. Bu konuda hazırlanmış çalışmalara ait literatür bilgilerine de yer veren bir çalışma için bk. Ziya Avşar, "Tenkitli Metin Neşrinde İmlâ Sorunu Üzerine Yeni Düşünce ve Öneriler", *Turkish Studies*, Vol. 3/6, İstanbul 2008, s. 76-79.

3 Halil Nûri, *Nûri Tarihi*, haz. Seydi Vakkas Toprak, Türk Tarih Kurumu Yayınları, III-2. Dizi — Sayı: 5, Ankara 2015, I. Baskı, 100 sayfa Değerlendirme + 19 sayfa Metin Fihristi + 737 sayfa Metin + 4 sayfa Sonuç + 10 sayfa Kaynakça + 54 sayfa Dizin + 10 sayfa Ekler, ISBN 978-975-16-3142-8.

tartışmaya çalışmış (s. 49-100); son bölümde ise neşredilen metne yer vermiştir (s. 121-858).

Öncelikli olarak gerek ihtiva ettiği nazik dönem gerekse müellifin yoğun me-saisinin bir ürünü olarak ortaya koyduğu böylesine kıymetli bir *Târîh*'in doktora çalışması olarak ilim âleminin istifadesine sunulması takdire şayandır. Hele de akademi çevremizde alan/saha kapatma geleneğinin tesiriyle yıllardır kütüphane raflarında yazma halde kalmaya mahkûm edilen bu kıymetli eserin nihayet gün yüzüne çıkarılmış olması sevindiricidir. Ancak, ilgili çalışmayı ele alan okuyucunun hemen ilk bakışta dikkatini çekecek olan bilgi hataları, edisyon kritiğın kurallarına uygun bir çerçeve ile ele alınmamış olması, ciddiyet ve dikkat gerek-tiren bazı bahislerin çalakalem kaydedilmiş olması bu neşir çalışmasının değer ve ehemmiyetine gölge düşürecek niteliktedir. Halil Nürî Bey'in gerek eserinin neşri gerekse müellifin hayatı ve diğer eserleri hakkında daha şümulü ve sıhhatli bir değerlendirmeyi hedeflemesi gereken ilgili çalışma, *bir ân akdem tab' u neşr ettirilme hevâ vü hevesine* kurban gitmiştir.

Tashih ve değerlendirme maksadıyla kaleme aldığımız bu çalışmada neşre-dilen eserde yer alan hata veya noksanlıkları iki ana başlık altında ele alacağız. Bu bağlamda neşredilen çalışmadaki gereksiz bilgileri, konuların tertiplerindeki düzensizlikleri, konu ve bilgi tekrarlarını, noksan bırakılan malumat ile bunun-la ilintili bilgi hataları ve yanlış tarihlendirmeleri, müellife ait tespit edilemeyen eserleri, tespit ettiği eserler hakkında naşirin serdettiği hatalı kanaatleri, *Nürî Târîhi*'nin kaynak değerine dair değerlendirme ve usul hataları ile dipnotların kul-lanımı konusundaki düzensizlikleri “Değerlendirme Kısımındaki Hatalar” başlığı altında konu edinerek tespit edilen yeni bilgi ve kaynaklara yer verecek, nüsha-ların tavsifi ve kritiği üzerine yapılan değerlendirme hatalarını, nüshaların metin içindeki kullanımından kaynaklanan kusurları, metindeki bazı ibare ve cümleler-deki yazım hatalarını, edisyon kurallarına uygun olmayan birtakım hususlar ile Dizin kısmındaki düzensizlikleri de “Metin Neşrinde Yer Alan Hatalar” başlığı altında değerlendireceğiz.

1. Değerlendirme Kısımındaki Hatalar

Yukarıda bahsedildiği üzere, neşir çalışmalarının iki temel yönü vardır. Bun-lardan ilk yönü müellifin tespiti, hayatı, varsa diğer eserleri, neşredilen eserin tarihî açıdan kıymeti ve kaynak değeri gibi hususlar teşkil eder. Bu kısmın ilmî kıstaslara uygun olarak ortaya konulması nüsha kıyaslaması ve metin neşri kadar

önem arz etmektedir. Fakat *Nûrî Târîhi*'nin neşrinde değerlendirmeye tabi tutulan konularda maalesef bu kıymet takdir edilememiştir.

a) Gereksiz Bilgiler ve Konu Tekrarları

Değerlendirme kısmında yazım standardı açısından düşülen hatalar gurubundan birincisini çalışmanın konu ve bağlamını ilgilendirmeyen fuzulî bilgilere yer verilmesi ile mükerrer bahisler teşkil etmektedir. Çalışmanın Birinci Bölümünde Nûrî Bey'in vefatına tarih düşüren Sürurî Efendi'nin hayatı hakkında dipnotta fuzulî olarak uzun uzadıya nakledilen bilgiler (s. 10, dipnot 19) ile Halîl Nûrî Bey'in dedesi ve dedesinin ailesi hakkında kaydedilen hususlar (s. 5-9) hem harc-ı âlem bilgilerdir hem de çalışmanın konu sahasını pek ilgilendirmemektedir. Burada kaydedilmesi uygun olan konular, müellifin babası, annesi, hanımı ve çocukları hakkında yapılan tespitlerden ibaret olmalıydı. Yine "Halîl Nûrî Bey'in Hayatı ve Ailesi" başlığı altında müellif hakkında kısa bir bilgi verildikten sonra araya bir paragraf eklenmiş ve konu akışı bir anda değiştirilerek müellifin kardeşi Abdurrahman Necib Bey'den bahsedilmiş, ardından kayınpederi, oğlu ve torununa dair bilgiler sıralanmıştır. "Halîl Nûrî Bey'in Hayatı" ibaresi ise başlığın gerdanlığı gibi öylece ortada bırakılmıştır (s. 9-12). Yazım düzenindeki bir diğer usul hatasını "Nuri Tarihi'nin Kaynakları" başlığı altında görmekteyiz (s. 28-32). *Nûrî Târîhi*'nin kaynakları hakkında bir paragraflık bilgi aktarıldıktan sonra müellifin tarihçiliğine ve tarihçilik anlayışına dair bilgilerin sıralanması başlıkla örtüşmemektedir (s. 28-32). Burada yapılması gereken, birbirinden farklı olan bu konuları ayrı başlıklar halinde ele almak veya başlıktaki ibareleri içeriğe uygun hale getirmektir.

Gereksiz ve fuzulî bilgiler ile konuların tertibindeki düzensizliklerin yanında yazım usulündeki hatalar açısından dikkati çeken bir diğer husus ise konu ve bilgi tekrarlarının sıkça yapılmış olmasıdır. Halîl Nûrî'nin torunu Şeref Hanım hakkında verilen bilgilerin (s. 8, 10); müellifin kardeşi Abdurrahman Necib Bey'in hayatına dair malûmatın (s. 7, 10); Nûrî Bey'in *Târîh*'i içerisinde özet halinde kaydedilen hususların (s. 18-22, 49-96); *Târîh*'in kıymetine dair elde edilen bulguların (s. 24-26, 96-97) ayrı ayrı yerlerde zikredilmiş olması ve verilen bilgilerin hemen hemen aynı hususlara işaret etmesi çalışmanın sayfa sayısını artırmaktan öte bir anlam taşımamıştır. Gereksiz ve mükerrer bilgiler sadedinde olmakla birlikte örneğin Halîl Nûrî Bey'in torunu Şeref Hanım hakkında bilgilerin serdedildiği satırlarda sadece İbnü'l-Emîn ve Mehmed Süreyyâ'nın eserleri kaynak olarak kullanıldığından, *mezkûr hanımın hayatı ve kişiliği hakkında fazla*

bilgi sahibi olunamadığının (s. 11) dile getirilmesi de ayrı bir konudur. Şair Şeref Hanım'ın hayatı ve kişiliği üzerine önemli ve ayrıntılı bilgiler nakleden güncel akademik çalışmalardan⁴ naşirin habersiz olduğu anlaşılıyor.

b) Yanlış Tarihlendirmeler ve Hatalı Tespitler

Çalışmadaki bir diğer usul hatasını birtakım tarihlendirme hataları ile naşirin vardığı kusurlu yargılar oluşturmaktadır. Müracaat edilmesi gereken kaynakların ihmali ve referans alınan çalışma ve eserlerin herhangi bir kritiğe tabi tutulmaması, Nailî Abdullah Paşa'ya ait nakledilen bilgilerin eksik kalması bir yana, Halil Nûrî Bey'in görevlerine dair tarihlendirmeler hususunda da ciddi hatalara düşülmesine ve bazı bilgilerin eksik bırakılmasına sebebiyet vermiştir.⁵ Örneğin, 14 Kasım 1784 tarihinde Halil Nûrî Bey'in hâcegân sınıfına girdiğine dair nakledilen bildiği tarihlendirme yanlıştır (s. 12). Zira bu tarih baş-mukataacılık payesinin tevcih edildiği 20 Temmuz 1774 olmalıdır.⁶ Müellifin vakanüvisliğe tayin edildiği tarihin zikredildiği kısımda verilen miladi karşılık da (13 R 1209 / 6 Kasım 1794) hatalıdır (s. 13. Bu tarih miladi olarak 7 Kasım 1794'e denk gelmektedir). Aynı şekilde, müellifin 14 Aralık 1786 tarihinde top arabacıları kâtibliği vekili olduğuna dair verilen miladi tarih hatalı olduğu gibi, naşirin atıfta bulunduğu belgede gösterdiği 23 Safer 1201 tarihi de yanlıştır (s. 12). Zira ruus defterindeki kayıta Nuri Efendi'nin vekâleten top arabacıları kitabeti vazifesine tayin edildiği tarih, 23 Z 1201 olarak (6 Ekim 1787) olarak gösterilmiştir.⁷

Görevlendirmelerdeki tarih hatalarının yanında bilgi yanlışlıkları da dikkati çekmektedir. Örneğin, Halil Nûrî Bey'in top arabacılığı görevinden sonra âmedî kalem halifesi olduğuna dair verilen bilgi tashihe muhtaçtır (s. 12). Zira Nûrî Bey, *Rikâb'da* âmedî vekili olarak tayin edilmiştir.⁸ Yine, müellifin 3 Aralık

4 Şeref Hanım ve Divan'ı üzerine hazırlanmış iki kıymetli araştırma için bk. Yusuf Mardin, *Şair Şeref Hanım*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1994; *Şeref Hanım Divanı*, haz. Mehmet Arslan, Kitabevi, İstanbul 2003.

5 Örneğin, *Sicill-i Osmani*'de yer alan pek çok malûmatın dikkatle ve diğer kaynaklarla kıyaslamak suretiyle kullanılması gerektiğine dair Abdurrahman Şeref'in tespitleri için bk. Abdurrahman Şeref, *Tarih Musahabeleri*, sad. Enver Koray, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985, s. 274.

6 Erhan Afyoncu, "Osmanlı Müverrihlerine Dair Tevcihat Kayıtları I", *Belgeler*, c. XX, sa. 24, Ankara 2000, s. 142.

7 BOA, A.RSK, nr. 1596, s. 24.

8 Afyoncu, a.g.m., s. 142.

1790'da maliyye tezkirecisi ve küçük tezkireci olduğuna dair verilen bilgilerde de hatalar mevcuttur (s. 13). Öncelikli olarak bir önceki satırda atıfta bulunulan gerek Babinger gerekse Süreyyâ'nın verdiği bilgiler doğruya en yakın tarihler olmasına rağmen,⁹ burada Mehmet İpşirli'nin kaleme aldığı madde çalışmasında¹⁰ kaydettiği tarih esas alınmış, mezkûr çalışmalarda farklılık arz eden hususların neden kaynakladığı sorgulanmamıştır. Ayrıca burada bir arada tevdi edildiği intibâ uyandırılan her iki göreve Nûrî Bey'in tayin edildiği tarihler de birbirinden farklıdır. Yani Nûrî Bey, naşirin maddeye atfen zikrettiği gibi 3 Aralık 1790'da değil; 5 L 1208'te (6 Mayıs 1794) sâbık âmedî vekili ve küçük rûznâmecî vasfıyla maliyye tezkirecisi olmuştur.¹¹ Küçük rûznâmecîlik makamına da sâbık âmedî vekili vasfıyla 3 L 1206 (25 Mayıs 1792) tarihinde tayin edilmiştir.¹²

Kaynakların tespiti ve tetkiki noktasındaki ataletten neşet eden hataların yanında, Nûrî Bey'in ailesi ve hayatı ile ilgili olarak verilen bilgiler ve tarihlen-dirmelerde de eksiklikler mevcuttur. Mesela, Mehmed Nebîl Bey'in kızı Şeref Hanım'dan bahsedilirken onun doğum ve vefat tarihleri olarak zikredilen miladî ve hicrî tarihler arasında bir tenakuz vardır. Zira Şeref Hanım'ın doğum tarihi olan 1809 tarihinin hicrî karşılığı 1224 olarak kaydedilmiş ve devamında hanımefendinin 53 yaşında iken 1861'de vefat ettiği zikredilerek ilgili vefat tarihinin hicrî karşılığı 1277 yerine sehven 1227 (1812) olarak verilmiştir (s. 11-12).

Müellifin vefatının tam tarihine -haliyle- incelenen kaynaklarda veya araştırmalarda tesadüf edilemediği gibi, referans alınan çalışmalar da tamamen yanlış okunmuştur. Babinger, Nûrî Bey'in 1213/bş. 15.VI.1798'de Boğaziçi'ndeki köş-künde vefat ettiğini ifade ederken, naşir bu tarihi 15 Nisan 1798 şeklinde naklederek, aradaki Roma rakamını yanlış aktarmıştır (s. 14, dipnot 43).¹³ Ayrıca

9 Her iki müellif, Nûrî Efendi'nin Rebiulahır 1209 tarihinde (Ekim/Kasım 1794) bu vazifeye geldiğini ifade etmektedirler; bk. Mehmed Süreyyâ *Sicill-i 'Osmânî yâhûd Tezkire-i Meşâhir-i 'Osmâniyye*, Matbaa-i Âmire, İstanbul ty, IV, 590; Franz Babinger, *Osmanlı Tarihi Yazarları ve Eserleri*, trc. Coşkun Üçok, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, s. 351. Seydi Vakkas Toprak, kaynak olarak kullandığı bu çalışmanın ismini yanlışlıkla *Osmanlı Tarihi ve Yazarları* olarak kaydetmiştir.

10 Mehmet İpşirli, "Halil Nûri", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1997, XV, 321.

11 BOA, HH, nr. 1660/9.

12 Afyoncu, a.g.m., s. 143.

13 15.VI.1798; Yani 15 Haziran 1798 Cuma. 1 Muharrem 1213 tarihi, yani hicrî yılbaşı, miladî olarak bu güne denk geldiği için Babinger 15 Haziran tarihini zikretmiştir. Yoksa Babinger, Nûrî Bey'in kesin olarak bu gün vefat ettiği iddiasında değildir; bk. Babinger, a.g.e., s. 351.

Nûrî Bey'in vefat tarihini Vâsîf Efendi'nin Ramazan 1213/Şubat 1799 şeklinde naklettiğine dair bilgide de karışıklık mevcuttur. Zira Vâsîf Efendi'nin eserinde Nûrî'nin vefatına dair herhangi bir bilgi veya hal tercümesi yer almamaktadır. Burada Vâsîf'in ifade ettiği iddia edilen tarihlendirme, *Mehâsinü'l-Âsâr*'ın 1196-1201 (1782-1787) bölümünü neşreden Mücteba İlgürel'e aittir.¹⁴

Naşir, katalog taraması sırasında Halil Nûrî Bey'in *Matla'û'n-Nûr* adlı yeni bir eserini tespit ettiğini ifade ettikten sonra, bu eser üzerine Murat Aytekin¹⁵ tarafından bir yüksek lisans çalışması yapıldığını kaydetmektedir (s. 15). Yine Aytekin'in tespit ettiği ve Toprak'ın buradan aynen alıntı yaparak naklettiği bilgiler içerisinde, *Matla'û'n-Nûr*'un Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Yazma Eser Kütüphanesi, İsmail Saib Koleksiyonu, 3768 numarada kayıtlı olan tek bir yazma nüshasının bulunduğu, nüshanın [1b] varağının baş taraflarında “*midâd-ı kilk-i Halil Nûrî oldur ki*” ibaresi ve nüshanın sonundaki ketebe kaydında yer alan 22 M 1199 (5 Aralık 1784) tarihi dikkate alındığında eserin müterciminin Vakanüvis Halil Nûrî Bey olduğunun kesinleştiği iddiasındadırlar (s. 16).¹⁶

Öncelikle, bu eserin Halil Nûrî Bey'e ait yeni bir eser olarak tespitinin naşire değil, Murat Aytekin'e ait olduğunu belirtmek gerekiyor. Burada naşir, Halil Nûrî Bey'in genellikle *Divân* ve *Târîh* gibi iki eserinin bilindiğinden, fakat yakın zamanda gerçekleştirilen bir yüksek lisans çalışması ile müellifin yeni bir eserinin daha gün yüzüne çıkarıldığından bahsetmiş olsaydı, hem ilmî hem de etik bir tavır sergilerdi. İkinci olarak gerek Aytekin'in gerekse Toprak'ın, bu eserin tek bir nüshası olduğuna dair kanaatleri de doğru değildir. Zira eserin müellifin kaleminden çıkan ve Nazîf Efendi adında birine kontrol ettirdiği anlaşılan başka bir yazma nüshası daha vardır ve bu nüsha İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. 60 varaklık bu nüshanın metin kısmında yer alan çok sayıda ibare ve cümlelerin üzeri çizilmiş, başlıklar ilgili kısımların sağ veya sol taraflarına işaretlenerek eklenmiş ve kenar notları da ayrıca kaydedilmiştir. Aytekin'in esas aldığı nüshada bu kenar notları ve başlıklar metne eklenmiş, üzeri çizilen kısımlar ise nüsha metni içerisinde yer almamıştır. Dolayısıyla,

14 Ahmed Vâsîf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâ'ikü'l-Abbâr*, haz. Mücteba İlgürel, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994, s. XLIV.

15 Murat Aytekin, *Vak'anüvis Halil Nûrî'nin "Matla'û'n-Nûr" Adlı Telhîs Tercümesi*, Ankara Üniversitesi (Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2006.

16 Ayrıca bk. Aytekin, *a.g.t.*, s. 103-104.

gerek naşirin gerekse Aytekin'in esas aldıkları nüshanın kaynağı, Nadir Eserler Kütüphanesi'nde bulunan bu nüshadır.

Yine gerek naşirin gerekse Aytekin'in, eserin müterciminin Vakanüvis Nûrî Bey olduğu konusundaki tespitlerinde sadece iki noktayı dikkate almaları da yeterli değildir. Eserin mukaddimesindeki müellif ismi veya isim benzerliği ile eserin/nüshanın sonunda yer alan ferağ kayıtları bize çoğu zaman bazı ipuçları vermektedir. Fakat bu bilgiler her zaman kesinlik arz etmediği gibi, araştırmacıyı yanılsıza da sürükleyebilir.¹⁷ Bu noktada iddiamızı destekleyecek başka ayrıntılara da muhtacız. İşte Nadir Eserler Kütüphanesi'nde tespit ettiğimiz ilgili nüsha, her iki araştırmacının eksik bıraktığı bu hususu tasrih edecek niteliktedir. Nüshanın son varasının (60b) alt kısmında yer alan “ketebe”¹⁸ kaydında geçen “*Harrerahû mütercimühû er-râci ‘afve Rabbihi’l-celîl Halîl bin Feyzullâh İbn Abdillâh bin Halîl gaferallahû lehüm ve setere ‘uyûbehüm, âmîn bi-câhi men-câ’e rahmeten li’l-‘âlemîn*” cümlesi eserin müterciminin kimliğini net bir şekilde ortaya koymaktadır. Ayrıca yine Aytekin ile Toprak'ın iddia ettikleri gibi eserin yazılış tarihi 22 M 1199 (5 Aralık 1784) değildir. Zira nüshanın ferağ kaydında yer alan bilmeceli/muammâ usulü tarih¹⁹ “*Vaka‘al-ferâğ min tebyîzi hâzihi’n-nüsha fi’l-‘uşri’s-sânî minel-‘aşri’s-sânî minel-evvel min isnâ ‘aşera minel-‘uşri’t-tâsi‘ minel-‘aşri’l-‘aşir minel-‘aşri’s-sânî minel-elfi’s-sânî minel-hicreti’ne-beviyye ‘aleyhi’s-salâti vêt-tahiyye*” şeklinde kaydedilmiştir. Buradaki kayda bakıldığında görüleceği üzere, eserin yazımının tamamlandığı tarih 12 M 1199’a (24 Kasım 1784) tekabül etmektedir.

Halîl Nûrî Bey'in *Dîvân*'ı ile alakalı olarak yapılan tespitlerde de hatalar mevcuttur. *Dîvân*'ın üç (3) adet yazma nüshasının tespit edildiği, bunlardan birinin Millî Kütüphane'de, birinin Topkapı Sarayı Kütüphanesi'nde, birinin de İstanbul

17 Nitekim bu konuya örnek olarak Abdurrahman Cebertî'nin *Mazharu't-Takdis* adlı eserinin mütercimi konusunda araştırmacıların düştükleri hatalar ve yeni tespitler için bk. Hüseyin Sarıkaya, “Mısır'ın İstirdâdını Ele Alan Vekâyi'nâmeler ve Mehmed Emîn Karahân-zâde'nin *Târihçe'si*”, *İslami İlimler Dergisi*, c. 9, sa. 2, Ankara 2014, s. 78-79.

18 Aytekin ve Toprak, dikkate aldıkları nüshanın son sayfasında yer alan ferağ kaydını, *ketebe* kaydı zannetmişlerdir (bk Aytekin, *a.g.t.*, s. 104, Toprak, s. 16). Fakat her iki nüshada da eserin tercümesinin tamamlandığı tarihe işaret eden bu kısmın başında açıkça “Vaka'al-ferâğ min tebyîzi...” ibaresi yer almaktadır.

19 Bu tarihler ve çözüm yolları hakkında kıymetli çalışmalar için bk. M. Esad Coşan, “Bazı Yazmalarda Görülen Bilmeceli Tarih Kayıtları”, *Ankara Üniversitesi İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi*, sa. 2, Ankara 1975, 55-65; İsmail Yakut, *Türk-İslam Kültüründe Ebcad Hesabı ve Tarih Düşürme*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 1992, s. 379-387.

Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunduğu ifade edildikten hemen sonra, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde iki farklı yazma nüshanın varlığına işaret edilmektedir (s. 15). Dolayısıyla naşirin verdiği bilgiler ile kabaca bir hesap yapıldığında, *Nürî Divânı*'nın üç değil, dört farklı yazma nüshasının olduğu görülecektir. Eğer naşir, üç farklı kütüphanede dört farklı yazmasının var olduğunu veya üç farklı kütüphanede yazma nüshalarının bulunduğunu belirtmiş olsaydı, daha doğru bir ifade kullanmış olacaktı. Zira *kütüphane* ile *nüsha* kelimeleri, birbirinden farklı anlamlara sahiptir.

Naşirin okuduğu metinlere tam anlamıyla vukufiyet sağlayamaması, yazma nüshaların tahlilinde de hatalara düşmesine neden olmuştur. Bu durumu Nürî Bey'in askerî ve mülkî kanunları derlediği *Mecmu'â*'sına ait değerlendirmelerde daha net görmekteyiz. Bu mecmua, bir yerde *Târih*'in nüshalarından biri olarak kaydedilmiş (s. 44); bir başka yerde ise müellifin müstakil eserlerinden biri (*Mecmua*) olarak zikredilmiştir (s. 17). Hal böyle olunca mecmua, hem *Târih*'in bir nüshası hem de ayrı bir eser olarak lanse edilmiştir ki, mantıken böyle bir şey mümkün değildir. Yani eldeki yazma ya ayrı bir eser ya da *Târih*'in nüshalarından biri olmalıdır. 34 varaktan müteşekkil olan ilgili mecmuayı incelediğimizde, Nürî Bey'in dönemin kanunnamelerini derleme çalışmalarına katkı sağlamak gayesiyile²⁰ III. Selim devrinde neşredilen yirmi adet²¹ askerî ve mülkî kanunları özet halde bir araya getirdiğini, bunların bir kısmının *Târih*'inde geniş olarak yer aldığını ve bir kısmını ise *Târih*'ine dâhil etmediğini tespit ediyoruz ki, haliyle bu da mecmuanın ayrı bir eser olarak telakki edilmesi gerektiğini ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca başvurulması gereken yazma eser kataloglarının etraflıca irdelenmemiş olması, müellifin yeni eserlerine veya *Târih*'ine ait sıhhatli nüsha bilgilerine ulaşmayı da naşir adına imkânsız kılmıştır. Nitekim Mısır Milli Kütüphanesi'ndeki yazma

20 Nizâm-ı Cedid reformları çerçevesinde çıkarılan nizamnamelere ait bir bibliyografya denemesi ile Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, Y/534'te bulunan *Mecmu'â*'nın çevirisi üzerine yapılan bir çalışma için bk. *Nizâm-ı Cedid Kanunları (1791-1800)*, haz. Yunus Koç-Fatih Yeşil, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2012. Nürî Bey'e ait olan *Kânûn Mecmu'ası* da bu kıymetli çalışmanın giriş kısmında yer alan bibliyografyaya bir yenisini daha katacak niteliktedir.

21 Halil Nürî, *Kânûn Mecmu'ası*, Mısır Milli Kütüphanesi, Târîhu Türkî Tal'at, nr. 126, vr. 33b. Toprak'ın iddia ettiği gibi Nürî Bey, bütün kanunları derlememiş; sadece yirmi kanun hulasasını eserine kaydetmiştir. Naşirin burada düştüğü en büyük hata, inceleme imkânı bulduğunu zikrettiği eseri dikkatlice okuyup irdelemek yerine Cevdet Paşa'nın "[Nürî Bey] bi'l-cümle kavânin ve nizâmâtı cem' ile bir mecmu'a dahi tertib eylemiştir" (Ahmed Cevdet Paşa, *Târih*, Matba'a-i 'Osmâniyye, İstanbul 1309, I, 7) şeklindeki iddiasıyla yetinmeyi tercih etmiş olmasıdır.

eserlere ait fihristin varlığından haberdar olmayan naşir, Nûrî Bey'in *Târih*'ine ait Mısır Milli Kütüphanesi'ndeki yazmaları kütüphanenin ilgili katalogundan²² tespit etmek yerine yazmalar.gov.tr sitesindeki verilerle yetinmeye çalışmıştır. Hal böyle olunca site verileri, müellifin *Mecmu'a*'sı konusunda kafa karışıklığı içerisinde olan naşiri, eserin Mısır-Hıdıviyye Kütüphanesi'nde bulunduğu şeklinde bir başka yanlışa daha sürüklemiştir. Gerek naşirin gerekse Mısır'daki Türkçe yazmaları inceleyecek olan araştırmacıların bilmesi gereken şudur ki Hıdıv Kütüphanesi'ndeki yazma eserler, günümüzde Mısır Milli Kütüphanesi Doğu Yazmaları Bölümü'nde (Dârü'l-Kütübi'l-Kavmiyye-Kısmu Şarkıyye) bulunmaktadır. Haliyle araştırmacıların Hıdıv Kütüphanesi'nde yazma eser aramak yerine, Mısır Milli Kütüphanesi'ne müracaat etmeleri gerekiyor.

Tespitlerdeki hatalar zincirinin son bir örneği, Nûrî Bey'in şairliğinin ele alındığı satırlarda görülmektedir. Halil Nûrî'nin bu yönüne dair çalışmada "*Halil Nûrî Bey'in edebî yönünü inceleyen araştırmacılar, şairin şiirlerinin döneminin şiir çizgisine uygun olduğunu, özellikle gazellerinde Şeyh Galip ve Enderunlu Vâsîf'in etkilerinin görüldüğünü, dili, üslûbunun akıcılığı ve sadeliğiyle dikkat çektiğini belirtmektedirler*" şeklinde bir ifade kullanılmaktadır (s. 15). Atıfta bulunulan eserde ise bu kısım "[*Halil Nûrî*] Şeyh Gâlib'le Vâsîf arasında yer alan gazelleri, yenileşen dili ve samimi söyleyişle dikkati çeker"²³ şeklinde kaydedilmiştir. Buradan da görüleceği üzere iddia edildiği gibi araştırmacılar bir etkilenmeden bahsetmemekte, Nûrî Bey'in edebî üslûbunun dönemin şairleri içerisindeki yer/konumunu tayin etmektedirler.

c) Bilgi Eksiklikleri ve Referanslardaki Kifayetsizlikler

Çalışmanın değerlendirme kısmında dikkati çeken bir diğer önemli kusurlar zincirini müracaat edilmesi gereken kaynak ve araştırmaların ihmal edilmesi ve bu sebeple de gerek müellif gerekse eseri/ eserleri hakkında yeni bulguların tespit edilememiş olması teşkil etmektedir. Örneğin, müellifin *atâ vü ahfadı* hakkında uzun ve gereksiz ayrıntılara girilirken, aile efradına neredeyse hiç yer verilmemiş; oğlunun hayat hikâyesi ve görevleri hakkındaki bilgiler ise "*ilmiye sınıfına girerek müderris ve kadı olmuştur. Eyüp, Mısır ve Medine kadılıkları hizmetinde*

22 *Fihristü'l-Mahtûtâtı't-Türkiyyeti'l-'Osmâniyye*, C. I-IV, el-Hey'etü'l-Misriyyeti'l-Âmme li'l-Kitâb, Kâhire 1992.

23 Haluk İpekten vdg, "XVIII. Yüzyıl Dîvân Nazmı-Nûrî" *Başlangıcından Günümüze Kadar Büro Türk Klasikleri*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 1988, VII, 93.

bulunmuştur” (s. 11) şeklinde yüzeysel bir anlatımla geçiştirilmiştir. Fakat en azından *Defter-i Ulemâ*, *Tarik Defterleri* veya *Kadıasker Rûznâmçe*’leri gibi ilmiye mensuplarının tayinlerine dair verilerin yer aldığı kaynaklardan hareketle Mehmed Nebîl Efendi hakkında daha orijinal bilgilere ulaşılabildi. Böylece bu sathî bilgiler yerine Mehmed Nebîl Efendi’nin 11 R 1210 (25 Ekim 1795) tarihinde ilmiye rütbesine girdiğinden; 1 Ca 1213’te (11 Ekim 1798) İbtidâ-i Dâhil Rütbesi’nden terfi aldığından; 15 M 1219’da (26 Nisan 1804) Mûsile-i Süleymaniye itibarıyla Dersiye-i Râkım Efendi’de müderrislik görevine başladığından; 1 Ra 1226’da (26 Mart 1811) Havâss-ı Ref‘a Kadısı olup, 1 Ra 1227 (15 Mart 812) tarihinde azledildiğinden; 1 N 1234’te (24 Haziran 1819) Mısır ve 1 M 1236’da (9 Ekim 1820) Medine kadılıklarına tayin edilip, aynı tarihte 660 gurusluk Beypazarı Arpalığı ile azledildiğinden ve yine bu tarihlerde vefat ettiğinden bahsedebilir;²⁴ yer yer babasından iktibaslarda bulunduğu bir *Divân* kaleme aldığı bilgisi de buraya eklenebilirdi.²⁵ Ayrıca müellifin bir devlet adamı (*silke-i askeri*) olması ve vefatının gerçekleştiği tarihe dair -takribî de olsa- bazı malûmata sahip olunması gibi iki temel noktadan hareket edilerek, biyografilere kaynak olması açısından kıymetli bilgileri ihtiva eden ve düzenli bir tertibe sahip olmaları sebebiyle de -eğer bir eksiklik söz konusu değilse- elde ettikleri verilerin yardımıyla araştırmacıların aradıkları bilgilere ulaşmalarını kolaylaştıran *Kısmet-i Askeriye* defterleri gibi değerli bir kaynağın tetkik edilerek, müellifin hayatına dair önemli sayılabilecek verilerin ortaya konulması icap ederdi. Bu kaynaktaki bilgilerin tespitiyle müellifin hanımı, çocukları, vefat ettiği mahalle, mal varlığı, alış-veriş ve borç münasebetiyle ilişkide bulunduğu şahıslar, sahip olduğu kitaplar vb. gibi orijinal bilgiler ortaya konulur ve bu anlamda önemli bir boşluk tamamlanmış olurdu. Lakin gözüken o ki, naşir bu değerli kaynağın varlığından da haberdar değildir. Zira bu değerlendirme çalışması vesilesiyle *Kısmet-i Askeriye* defterleri üzerine yaptığımız araştırmalar sonucunda Halil Nûrî Bey’in *tereke* kaydını tespit ettik.²⁶ Bu kayıttan hareketle Halil Nûrî Bey’in vefat ettiği sırada Dâye Hatun

24 Bilgiler için bk. Millet Kütüphanesi, Ali Emîri, İlmiye, nr. 64, vr. 20b; nr. 71; vr. 69b; nr. 66, vr. 5a, 7a, 23a; nr. 57, vr. 22b, 38b, 104a, 133b; İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, TY, nr. 8874, vr. 39b; BA, AE.SMHD.II, nr. 9670. Ayrıca bk. Arzu Güldöşüren, 19. *Yılın İlk Yarısında Tarik Defterlerine Göre İlmiye Ricali*, Marmara Üniversitesi (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2004, s. 348.

25 İlgili *Divân*’ın neşri için bk. Yasemin Aktaş, *Mehmed Nebil ve Divanı*, Gazi Üniversitesi (Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2010.

26 İstanbul Müftülüğü Şeriyye Sicilleri Arşivi, *Kısmet-i Askeriye Mahkemesi Sicilleri*, nr. 0710, vr. 66a-67b.

Mahallesi'nde ikamet ettiğine²⁷ ve tezkire-i sâni vazifesini yürüttüğüne dair kişisel bilgilerin yanında, Şeyhulislâm Mustafa Âşir Efendi'nin kızı Ümmü'l-Esmâ ile nikâhlı olduğuna, Fatımatü'z-Zehrâ isminde bir de küçük kızının bulunduğu dair değerlendirmemizle doğrudan ilintili olarak müellifin aile efradıyla alakalı yeni bilgilere de ulaşmış bulunmaktayız. Konuyu fazlaca dağıtmamak adına mezkûr tereke kaydıyla alakalı olan diğer bilgileri, hazırlamakta olduğumuz başka bir mukayeseli makale çalışmamıza havale ederek bu kadarıyla iktifa edelim.

Halil Nûrî'nin babası ve dedesinin tayin edildikleri görevler hakkında Ruus Kayıtları'nda yer alan belgelere müracaat edilerek yeni bilgiler tespit etmeye çalışılırken(!),²⁸ müellifin görevlerine dair bilgileri (s. 12-14) teyit etmek veya başka bilgilere ulaşabilmek adına aynı kayıtlara başvurma gereği duyulmadığı gibi bu hususta kıymetli bir çalışma vücuda getirmiş ve bu çalışmasını *Belgeler* dergisinde neşretmiş olan Erhan Afyoncu'nun "Osmanlı Müverrihlerine Dair Tevcihat Kayıtları I" ve "Osmanlı Müverrihlerine Dair Tevcihat Kayıtları II" adlı makaleleri de kullanılmamıştır.²⁹ Nûrî Bey'in idarî tayinlerine dair kaynak olarak kullandığı Mehmed Süreyyâ'nın *Sicill-i Osmânî*'sinde,³⁰ Babinger'in *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri* adlı eserinde³¹ ve bu iki kaynağa müracaat ettiği anlaşılan Mehmet İpşirli'nin hazırladığı madde³² çalışmasında yer alan bilgilerin ise birtakım yanlışlıklar ihtiva ettiği görülmektedir.

Yukarıdaki satırlarda zikredildiği üzere Nûrî Bey'in görevlerine dair nakledilen hatalı bilgilerin yanında, 11 Ca 1188 (20 Temmuz 1774) tarihinde baş-mukataacılık pâyesi aldığına; 1192'de (1778-79) ulûfeciyân-ı yesâr kâtibi olduğuna; 4 L 1195'te (23 Eylül 1781) silahdâr kâtibi olduğuna; 4 L

27 Naşirin naklettiğinin aksine Halil Nûrî Bey Boğaziçi'ndeki köşkünde değil (s. 14), günümüzde Fatih İlçesi sınırları dâhilinde olan Dâye Hatun Mahallesi'nde ikamet ettiği sırada vefat ettiği, sicildeki bu kayıt vesilesiyle kesin olarak ortaya çıkmaktadır.

28 Nailî Abdullah Paşa'nın aldığı görevlerin ayrıntılı ve eksiksiz bilgileri ile buna dair arşiv kayıtları için bk. Afyoncu, a.g.m., s. 116.

29 Afyoncu, "Osmanlı Müverrihlerine Dair Tevcihat Kayıtları I", s. 142-143; "Osmanlı Müverrihlerine Dair Tevcihat Kayıtları II" *Belgeler*, c. XXVI, sa. 30, Ankara 2005, s. 188. Bu ikinci makalede M 1186 (Nisan/Mayıs 1772) tarihinde Niğbolu Sancağı'nda Brokomanic(?) isimli bir köyün 20253 akçelik zeameti ile 5 L 1199 (11 Ağustos 1785) tarihinde Tosya Kazası'na bağlı Perçin köyü çevresinin 26350 akçelik zeametinin orta boylu, ela gözlü ve açık kaşlı olarak tasvir edilen müverrih Halil Nûrî Bey'e verildiğine dair iki kıymetli belgeye yer verilmiştir.

30 Süreyyâ, a.g.e., IV, 590.

31 Babinger, a.g.e., s. 351-352.

32 İpşirli, "Halil Nûrî", TDV *İslâm Ansiklopedisi*, XV, 321-323.

1202'de (8 Temmuz 1788) Top Arabacıları Kâtibliği'nden azledilip, daha sonra Âmedî Vekîllîği'ne tayin edildiğine; 4 L 1209'da (24 Nisan 1795) Mâliyye Tezkireciliği'nden azledildiğine;³³ 3 L 1210'da (11 Haziran 1796) ikinci defa Maliyye Tezkireciliği'ne tayin edilip, 1211 Tevcîhâtı'nda (2 Nisan 1797) azledildiğine; 1213 Tevcîhâtı'nda (11 Mart 1799) Küçük Tezkirecilik görevine yeniden atandığına dair bilgiler ise tespit edilememiştir.³⁴ Ayrıca Nûrî Bey'in vefatının tam olarak tarihi de naşirin yoğun değerlendirme ve tahminlerine(!) rağmen net olarak ortaya konulamamıştır (s. 14). Fakat arşiv kayıtları bize bu tarihin 14 Z 1213 (19 Mayıs 1799) olduğu bildirmektedir ki,³⁵ müellifin mezartaşı kitabesi de buna kısmen işaret etmektedir.

Nûrî Bey'in *Dîvân*'ı ile alakalı olarak düşülen hataların yanında, zikredilmeyen bir iki hususu burada kaydederek eksik kalan bilgileri de tamamlayalım. Naşir, Nûrî Bey'e ait olan *Dîvân* üzerine sadece Zehra Kürt tarafından bir yüksek lisans çalışması yapıldığını tespit etmiş; fakat bu eser üzerine bir başka araştırmacı tarafından yapılan yüksek lisans çalışmasını zikretmemiş, dolayısıyla iki farklı araştırma arasında bir kıyaslama imkânı bulamamıştır. Tespit edilemeyen bu ikinci çalışma ise Mehmet Güler tarafından Cumhuriyet Üniversitesi'nde yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır.³⁶ Bir diğer eksik bırakılan bilgi ise, gerek Nebîl Bey ile Nûrî'nin *Dîvân*'ları karşılaştırıldığında, gerekse bu konuya açıklık getiren bir arşiv kaydı ele alındığında³⁷ da görüleceği üzere, Halil Nûrî Bey'in *Dîvân*'ındaki tüm gazellerin sadece kendi kaleminden çıkmadığı, oğluyla birlikte yazdığı gazellerin de eser içerisinde yer aldığıdır.

Mısır Milli Kütüphanesi'ndeki yazmalar hakkında bilgiler veren ilgili kataloga ulaşılmaması, müellifin *Mecmu'a*'sı hususunda hatalı sonuçlara ulaşılmamasına neden olduğu gibi *Târîh*'ine ait nüsha bilgilerinin sağlıklı bir şekilde tavsîf/tahlîl edilmesine ve Nûrî Bey'e ait yeni bir eserin keşfine mani olmuştur. Katalogu incelediğimizde Âmedî Halil Nûrî Bey'in *Muhtârât mine'l-Nesr ve'n-Nazm* adıyla kaleme aldığı münşeât formunda yeni bir eserini daha tespit ettik ki, eserin tesadüf edilen tek yazma nüshası budur. Tüm çabalarımıza rağmen yazmasını

33 BOA, A.RSK, nr. 1623, s. 57.

34 Ayrıca bk. Afyoncu, a.g.m., s. 142-143.

35 BOA, HH, 1660/23, 25, 34; MAD, nr. 7855, 58.

36 Mehmet Güler, *Halil Nûrî Divanı Edisyon-Kritik-İnceleme*, Cumhuriyet Üniversitesi (Yüksek Lisans Tezi), Sivas 2009.

37 BA, HH, 14599.

elde edemediğimiz³⁸ bu esere ait katalogdaki bilgiler bile önemli verileri muhtevirdir.³⁹ Buna göre, Mısır Milli Kütüphanesi Edebü Türkî Tal'at, nr. 54'te bulunan, 39 varak ve 17 satırdan müteşekkil olup rika hattıyla kaleme alındığı anlaşılan nüshanın yazılış tarihi belli değildir. “*Taraf-ı hümayûndan at geldikde, şevketlü, kerâmetlü, mehbâbetlü, kudretlü...*” ibaresi ile başlayan yazma nüshanın başında 1233 (1817/18) tarihli bir temellük kaydı ile son kısmında müellifin oğlu Mehmed Nebîl Bey'in 1193 (1779/80) tarihinde doğduğuna ve 1210 (1795)⁴⁰ tarihinde ilk ruusunu aldığına dair iki tarih kıtası vardır. Yazılış tarihi belli olmamakla birlikte Halîl Nûrî Bey'in âmedî olduğuna dair nüshada yer alan bilgi, eserin 1788 ile 1795 tarihleri arasında yazılmış olabileceği ihtimalini de kuvvetlendirmektedir.⁴¹

d) Kaynak Kıyaslamalarındaki Kusurlar

Nûrî Târîhi'nin oldukça ehemmiyet arz eden kaynakları ve tesirleri konusu da yüzeysel bilgilerle geçiştirilen bir diğer sahadır. Öyle ki, Nûrî'den büyük ölçüde faydalanmış olan Vâsîf Efendi'ye dair sadece bir yerde ve bir cümlelik bilgi kaydedilmiş (s. 24); Vâsîf'ın ne şekilde Nûrî'yi kaynak olarak kullandığı hususunda herhangi bir değerlendirmeye yer verilmemiştir. Hâlbuki iki kaynağın birbiriyle olan münasebeti, Vâsîf'ın Nûrî'deki bilgileri hangi şekillerde kullandığı,

38 Mısır Milli Kütüphanesi'nin Türk araştırmacılar açısından en büyük sıkıntısı, Mısır hükümetinin Türkiye'ye karşı uyguladığı bir çeşit ambargonun sonucu olarak bu günlerde yazma nüsha teminin neredeyse imkânsız olmasıdır. Zira Nûrî Bey'in eserlerine ait üç adet yazma nüshayı temin etmek için yaklaşık altı aydır müteaddit girişimlerde bulunmamıza rağmen sadece *Mecmu'a*'yı fotokopi olarak temin edebildik.

39 *Fihrisü'l-Mahtûtâti't-Türkiyyeti'l-Osmâniyye*, IV, 74-75.

40 Mehmed Nebîl Bey'in ilmiye tarikine dair aldığı ilk ruusun 11 R 1210 (25 Ekim 1795) tarihinde gerçekleştiğini yukarıdaki satırlarda dile getirmiştik. Buradaki kayıta tespitimizi doğrular niteklindedir.

41 Halîl Nûrî tarafından 1199 (1784/85) tarihinde yazımının tamamlandığı kaydedilen, Hatib ed-Dîmeşkî'nin *Telbîs*'inin tercümesi olan, “*el-hamdülillahi bedî'ül-arzi ve's-semâvâti*” cümlesiyle başlayan, Kâhire Üniversitesi Kütüphanesi, nr. 3866'da yer alan Arapça belâgat ilmiyle alakalı, Fârisî hatlı ve 60 varaklık *İlmü Bedî'* adlı bir eseri daha Kahire Üniversitesi Kütüphanesi'ne ait yazmalar katalogundan tespit ettik (*Kâhire Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazma Eserler Fihristi*, der. Ali Rıza Karabulut, y.y. t.y., XI, fiş no. 222). Fakat bu yazmayı temin edemediğimizden ve katalogda müellifin kimliğine dair daha aydınlatıcı bilgilerin yer almamasından dolayı eserin Nûrî'ye aidiyeti konusunda kesin bir hükme varamadık. Bununla birlikte eserin mevcudiyetine işaret etmenin ve araştırmacıların bilgisine sunmanın faydalı olacağı kanaatindeyiz.

iktibaslarının niteliği ve Nûrî ile Vâsîf'ın orijinal yönlerinin keyfiyeti doktora çalışmamın en yoğun ve yorucu kısmını teşkil etmiştir.⁴² Diğer yandan Ahmed Cevdet Paşa'nın Nûrî'yi kaynak olarak kullanmasına dair serdedilen kıyaslamalar da usûlen hatalıdır. Sadece iki sayfada Nûrî'nin *Cevdet Târîhi*'ne tesirde bulunduğu nakledilmiş (s. 24-25); fakat hangi kısımların Cevdet Paşa tarafından kullanılmadığı, nakillerdeki hataları, meâlî ve muhtasar nakillerinin boyutu gibi kaynak kıyaslamasında yapılması icap eden daha pek çok husus ihmal edilmiştir. Daha da garip olan durum ise çalışmanın "Nuri Tarihi'ni Kaynak Olarak Kullananlar" başlığı altında (s. 34-35) kendisini göstermektedir. Tatarcık Abdullah Molla ve aralarında Vâsîf'ın da bulunduğu bazı şahısların sürgüne gönderilmesi hadisesi ile Reisülküttâb Râşid Efendi'nin azli meselesine değinen naşir, Cevdet Paşa'nın her iki hadisedeki bazı ayrıntıları *Nûrî Bey'in kayıtlarından ziyade Âsım ve Vâsîf'ın nakillerini esas alarak eserine kaydettiğini* ifade ettikten sonra, "*Netice olarak Nûrî Tarihi'ndeki üslup ile Târih-i Cevdet'teki üslup arasındaki benzerlikler oldukça fazladır*" şeklinde konunun bağlam ve örneklemelerinden farklı bir yere çıkmakta ve manasız bir hükme varmaktadır.

Benzer biçimde, Nûrî'nin kaynaklarından biri olan selefi Enverî Efendi'nin son vakanüvisliği sırasında kaleme aldığı; fakat bir bütün haline getiremediği notlarının Nûrî Bey'e intikal ettiği ve Nûrî Bey'in de bu notları derleyerek 6 ciltlik eserinin 1'inci cildini tamamlayıp saraya takdim ettikten sonra, kaldığı yerden eserini yazmaya devam ettiği ifade edilmiştir (s. 26, 27-28). Öncelikle, Nûrî'nin kaynak olarak kullandığı belirtilen bu notların nerede bulunduğu ve müellifin bu notlardan ne ölçüde faydalandığı konusu muallâkta bırakılmıştır.⁴³ İkinci olarak, Nûrî'nin Enverî'ye ait notları temize çektikten sonra eserinin birinci cildini tamamladığı şeklindeki tespit de doğru değildir. İleriki satırlarda da dile getireceğimiz üzere *Târih*'in ilk cildi R 1209'da (Kasım 1794) Enverî'nin vefat ettiği konuyla değil, 18 L 1209'da (8 Mayıs 1795) Boğdan Voyvodalıği'ndeki değişikliğin konu edildiği bahisle sona ermektedir.

42 Hüseyin Sarıkaya, *Ahmed Vâsîf Efendi ve Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâ'iku'l-Abbârî (1209-1219/1794-1805) [İnceleme ve Metin]*, Marmara Üniversitesi (Doktora Tezi), İstanbul 2013, s. CXXXVII-CLXXXVIII.

43 Enverî'ye ait bu notların *Târih-i Nûrî*'ye ne şekilde kaynaklık teşkil ettiği meselesini, hazırladığı doktora çalışmasıyla Filiz Bayram bir nebze çözüme kavuşturmuştur; bk. Ü. Filiz Bayram, *Enverî Târîhi: Üçüncü Cild (Metin ve Değerlendirme)*, İstanbul Üniversitesi (Doktora Tezi), İstanbul 2014, s. 112.

e) Dipnotlardaki Teknik Hatalar

Analitik bakış açısından uzak kalınmasının yanında, ilmî bir çalışmanın atıf ve nakil yöntemleri konusunda da naşirin *bi-haber* olduğunu, dipnotlarındaki düzensizliklerden açıkça tespit edebiliyoruz. Örneğin, *Nûrî Divânı*'ndan bahsedilirken, Topkapı Sarayı Müzesi Kataloğu'na atıfta bulunulmuştur. Fakat burada katalogu hazırlayan Fehmi Ethem Karatay'ın ismine yer verilmediği gibi, cilt bilgisi de yanlış verilmiştir (s. 15, dipnot 51: *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu*, c. I, Küçükaydın Matbaası, İstanbul 1961, s. 217-218. Doğru olan atıf şekli= *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu*, haz. Fehmi Ethem Karatay, İstanbul 1961, II, 217-218). Yine Nûrî Bey'in şiirdeki dil ve üslubu ile alakalı olarak iktibasta bulunulan bir çalışmanın atıf şekli de hatalıdır. İlgili çalışma s. 15, dipnot 52'de Haluk İpekten, *Başlangıçtan Günümüze Kadar Büyük Türk Klasikleri*, c. VIII, İstanbul 1988, s. 93 şeklinde kaydedilmiştir. Yani Haluk İpekten ilgili çalışmanın yegâne yazarıymış gibi lanse edilmiştir. Fakat durum, naşirin kaydettiği şekilden farklıdır. Bu eserin atfen doğru şekli Haluk İpekten vdğ, "XVIII. Yüzyıl Dîvân Nazmı", *Başlangıcından Günümüze Kadar Büyük Türk Klasikleri*, İstanbul 1988, VII, 93 veya *Başlangıcından Günümüze Kadar Büyük Türk Klasikleri*, haz. Haluk İpekten v.dğr., İstanbul 1988, VII, 93 şeklinde olmalıdır.

Aynı şekilde, dipnotların bazı kısımlarında sadece yazar ile çalışmasının ismine veya kısaltmasına yer verilip sayfa numaraları ihmal edilmekte; bazı yerlerde yazar adı zikredilmeden eser/tez/makale adları *a.g.t.*, *a.ge.* vs. şeklinde kaydedilmekte; bazen de ne yazar adı ne de atıfta bulunulan sayfa numarası zikredilmektedir. Dolayısıyla hangi yazardan, hangi eserden veya ilgili çalışmanın kaçınıcı sayfasından alıntı yapıldığı anlaşılamamaktadır. Örneğin, s. 15-dipnot 50: Zehra Kürt, *a.g.t.*; s. 12, dipnot 30: *a.g.e.*; s. 12, dipnot 31: *a.g.e.*, s. 1778; s. 16, dipnot 53: Bkz: AYTEKİN, *a.g.t.*; s. 17, dipnot 56: *A.g.t.*, s. 107 vb...

Nûrî Târîhi'ne yapılan atıflarda da düzensizlikler mevcuttur. Bir kısmında NT, *metin*, vr. (dipnot 42, 128, 129, 130, 132, 133, 134, 135, 138, 143-145); bir kısmında NT, *metin*, vr. (dipnot 68, 70, 72, 79, 84-88, 90-95, 97-107, 109, 110, 121, 123, 126, 138, 146, 147, 149, 152-156, 159); bir kısmında *a.g.e.*, vr. (dipnot 81, 82, 83, 108, 136); bir kısmında *a.g.e.*, vr. (dipnot 150, 181, 190); bir kısmında NT, *metin.*, vr. (dipnot 160-175, 177-180, 184, 187-190, 192-208, 210-213, 217-219, 225-230) gibi birbirinden farklı ve birbiriyle uyumsuz atıf şekilleri tertip edilmiştir.

2. Metin Neşrinde Yer Alan Hatalar

Çalışmanın giriş ve birinci bölümlerinde Nürî Bey'in hayatı ve eserleri hakkında değerlendirmelerde düşülen hataların emsallerine metnin neşriyle alakalı olan hususlarda da rastlamaktayız. Burada nüshaların tespiti, tavsifi, metinde kullanılması, nüsha farklılıklarının gösterilmesi tekniği, imlâsı, bazı özel isimlerin açıklanması ve değerlendirilmesi ile Dizin'in tertibi gibi konular etrafında, eksik bırakılan hususları tamamlayarak çalışmamızın ebadını daha fazla aşmamak adını metin içinde tespit edilen hataların bazılarına örnekler dâhilinde yer vereceğiz.

a) Nüsha Tavsiflerindeki Yanlışlıklar

Naşir tam bir metin tesisi yapmak, üzerinde çalışmak ve bilim dünyasının istifadesine sunmak gayesiyle; mevcut tüm nüshaları toplamaya gayret ettiğinden ve bu amaçla İstanbul, Londra, Viyana ve Kahire'deki kütüphanelerde bulunan 11 adet yazma (İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, nr. 5996, 6000, 6001; Süleymaniye Kütüphanesi, Aşir Efendi, nr. 239; Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine Kitaplığı, nr. 1579; Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi, nr. 3369; İBB Kütüphanesi, Atatürk Kitaplığı, M.C. Yazmaları, nr. 111; British Museum Kütüphanesi, nr. 3209; Avusturya Milli Kütüphanesi, H.O., nr. 107, Mısır Kahire Hidviye Kütüphanesi, Târîhu Türkî Tal'at, nr. 126, Târîhu Türkî, nr. 37/8833) nüshayı tespit ettiğinden, fakat Kahire'deki iç karışıklıklardan dolayı oradaki bir nüshayı (Târîh Türkî, nr. 37/8833) elde edemediğinden bahsetmekte, diğer 10 nüshaya ulaşarak çalışmasını yapabildiğini ifade etmektedir. Metin tesisi içinse, önce İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazmalar kısmında bulunan nüsha esas alınarak (TY 5996) metnin Latin harflerine aktarıldığı ve eldeki diğer nüshalar karşılaştırılarak müellif hattı olan nüsha ile müstensah nüshaların birbirinden ayırt edildiği kaydedilmektedir (s. 1).

Çalışmanın İkinci Bölümü'nde (s. 37-47) nüshaların tavsifi ve müellif nüshasının tespiti gibi konulara ayrıca yer verilmektedir. Bu doğrultuda, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, TY 5996 numaralı nüshanın (=Ü1) müellif nüshası olmadığı kanaatine varıldığından, buna sebep olarak da nüsha içerisinde çok sayıda mükerrer kelime ve söz dizisi ile eksik ve yanlış yazılmış kelimelerin ve/veya atlanmış satırların bulunduğundan, bazı konuların bu nüshada özet halde yer aldığından ve nüshanın Evâil-i Ra 1214 (3-12 Ağustos 1799) tarihinde yazımının tamamlandığından bahsedilmektedir (s. 37-38). Bununla birlikte ilgili

nüshanın ve varak numaralarının metin tesisinde esas alındığı, bu nüshada eksik olup, diğer nüshalarda yer alan kelimelerin de köşeli parantez içerisinde verildiği belirtilmiştir. Süleymaniye Kütüphanesi, Âşir Efendi Kitaplığı 239 numarada bulunan nüshanın (=A) tam bir nüsha olduğunu ifade eden naşir, H.O. 107 numaralı Viyana Nationalbibliothek nüshasının da (=N) A nüshasıyla konu sıralaması açısından aynı olan istinsah bir nüsha olduğunu zikretmektedir (s. 39-40, 43-44). TY 6000 (=Ü2), TY 6001 (=Ü3) ve Topkapı Sarayı Kütüphanesi Hazine Kitaplığı 1579 (=H) numaralı nüshalar hakkında ise yüzeysel bilgilere yer verilmiş, Ü2 nüshasının *Nûri Târihi*'nin 4'üncü, Ü3 nüshasının 5'inci, H nüshasının da 6'ıncı cildi olduğu belirtilmiş ve nesih hattıyla kaleme alınmış olan bu nüshaların yazı tiplerinin A nüshası ile benzerlik arz ettiğini ifade etmiştir (s. 38-39, 47). Beyazıt Devlet Kütüphanesi'ndeki (=VE) nüshanın bir istinsah nüshası olduğunu tespit eden naşir, nüshanın hattının ise talik olduğunu ifade etmiştir (s. 40-41). Bunların haricinde kalan Londra British Museum'da bulunan 3209 numaralı nüsha (=L) ile Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet Yazmaları 111 numaralı nüshanın (=B) eksik istinsah nüshaları olduğunu ortaya koymuştur (s. 41-42). Son olarak ise Mısır Kahire Hıdıviye Kütüphanesi Târîhu Türkî Tal'at 126 nüshayı ele almış; fakat bu nüshanın "Hâtıme" kısmına dikkat edildiğinde *Târih-i Nûri*'nin bir parçası olmadığını ifade etmiştir (s. 44-45).

Öncelikli olarak Toprak'ın tespit edemediği Topkapı Sarayı nüshası ile varlığına işaret edip inceleme imkânı bulamadığı Mısır nüshasına değinmek gerekir. Naşirin tespit edemediği nüsha Topkapı Sarayı Müzesi, Emanet Hazine Kitaplığı, nr. 1394'te bulunmaktadır (Bu nüshaya EH imlasiyle işaret edeceğiz). *Târih-i Nûri*'nin 2'inci cildi olan EH nüshası nesih hatta sahip, 75 varak ve 23 satırdan müteşekkil, yaldızlı, fihristli, kahverengi deri ciltli bir nüsha olup, 27 L 1209 (17 Mayıs 1795) tarihli Mustafa İzzet Bey'e Mekke payesinin verilmesine dair konu ile başlamakta ve C 1210 (Aralık 1795) tarihine denk gelen vakanüvislere eserlerinin yazımı sırasında devlet erkânının yardımında bulunmasını öngören bir buyruldu sureti ile son bulmaktadır. Naşirin bu nüshayı tespit edememiş olması ilginçtir. Zira nüshanın bulunduğu ilgili kütüphanenin katalogunu hazırlayan Karatay, gerek bu nüsha gerekse naşirin tespit ettiği H nüshasının *Nûri*'ye ait olabileceğine dair herhangi bir işarette bulunmamaktadır.⁴⁴ Buna rağmen 313-319

44 *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu*, haz. Fehmi Edhem Karatay, Topkapı Sarayı Müzesi Yayınları, İstanbul 1961, I, 315, 317. Karatay, buradaki E.H. 1394 numaralı nüshayı Fransız İhtilali'ni anlatan bir eserin ikinci cildi olduğunu düşünmüş, H. 1579 numaralı nüshanın ise 1212-1253 (1797-1838) yıllarını ihtiva eden anonim bir eser olduğunu zannetmiştir.

sayfa aralığında XIX. ve XX. yüzyıllara ait Osmanlı siyasi tarihi sahasını ilgilendiren yazma eserlerin tavsifine yer veren katalogun 317'inci sayfasında sehven h. 1212-1253 yıllarını kapsayan anonim bir tarih kitabı olarak kaydedilen H nüshasının *Târih-i Nûrî*'nin 6'ncı cildini ihtiva eden bir yazma olduğunu tespit edebilme başarısı gösteren naşir, bu nüshaya ait tavsifin bulunduğu sayfadan hemen iki sayfa önce yer alan ve de muhtevası itibarıyla (h. 1209-1210) naşirin dikkatini bir kat daha celbetmesi kuvvetle muhtemel olan EH nüshasını tespit edememesi hayli düşündürücüdür. Tavsif ettiğimiz bu nüsha iki açıdan kıymetlidir. Birincisi, bu nüsha A nüshası ailesi içinde yer alan ve A nüshasına kaynaklık teşkil eden nüshalardan biridir. Zira her iki nüsha takip edildiğinde benzer imlâların yer aldığı görülmektedir.⁴⁵ İkinci olarak bu nüshayı tespit ederek diğer nüshalarla kıyaslamamız, Nûrî Bey'in eserini yazarken takip ettiği düzeni ve *Târih* ciltlerinin başlangıç ve bitişlerini net olarak belirleyebilmemiz hususunda bize bir nebze daha yardımcı olmaktadır. Halil Nûrî'nin eserini altı cilt halinde kaleme aldığı hususuna daha önce yapılan araştırmalarda⁴⁶ işaret edilmiştir. Toprak, *Nûrî Târihi*'ni kendi tespitleri doğrultusunda (s. 18-23) ciltlere ayırmış olmakla birlikte, yanlışa düştüğü noktalar da vardır. Bizim tespitimize göre *Târih*'in birinci cildi 1 M 1209-18 L 1209 (29 Temmuz 1794-8 Mayıs 1795) tarihlerini ihtiva etmekte; ikinci cildi -EH nüshasından da anlaşılacağı üzere- 27 L 1209-19 C 1210 (17 Mayıs-31 Aralık 1795) tarihlerini kapsamakta; üçüncü cildi 19 C 1210-3 L 1210 (31 Aralık 1795-11 Nisan 1796) yılları arasında konu edinmekte; dördüncü cildi -Ü2 nüshasından da anlaşılacağı üzere- çeşitli tarihlere ait nizamnameler ve kanunnamelerden bahsetmekte; beşinci cildi -Ü3 nüshasından da görüleceği üzere- 18 L 1210-15 Ra 1212 (26 Nisan 1796-7 Eylül 1797) tarihlerini kapsamakta; altıncı cildi ise -H nüshasından da görüleceği üzere- 20 Ra 1212-1 L 1213 (12 Eylül 1797-8 Mart 1799) tarihlerini ihtiva etmektedir. Ciltlerin başlangıç ve bitiş aylarına dikkat edilirse, Ü1 nüshasının neden Şevvâl 1213'te bittiğini de anlayabiliriz. Zira Nûrî Bey, eserin bir cildini Cumâdelâhıre ayına ait

45 Örnek olarak bk. **Beyân-ı Tanzîm-i Umûr-ı Zahâir** başlığı altında geçen "pençe vü sahh" (EH, vr. 19a, A, vr. 67a) ibaresi Ü1 vr. 41b'de "pençe sahh" şeklinde (s. 241); "olup, Defterdâr Efendi küçük sahh edince" (EH, vr. 19a, A, vr. 67a) cümlesi Ü1 vr. 41b'de "olup, Defterdâr Efendi'nin küçük sahh olunca" şeklinde kaydedilmiştir ki, bu da A ve EH nüsha grubunun ayniyetine ve Ü1 nüsha grubundan ayrıldığına işaret ediyor. Burada konumuzu fazlaca uzatmamak adına zikrettiğimiz bir iki örnektir. Her iki nüsha tam olarak karşılaştırıldığında da aşağı yukarı benzer imlâlar göze çarpmaktadır.

46 Bekir Kütükoğlu, *Vekayi'nüvis-Makaleler*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1994, s. 121; İpşirli, "Halil Nûrî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XV, 322.

hadiselerle bitirirken, akabinde gelen cildini sonraki yılın Şevvâl ayına ait olaylarla tamamlamaktadır. Bir sonraki cildi tamamlamaya ömrü ve görev süresi vefa etmediğinden derleme halindeki Ü1 nüshası 1 Şevval 1213 tarihi itibariyle Silahdâr Mustafa Paşa'nın vefatına dair haberin İstanbul'a geldiği konuyla sona ermiş, 19 Za 1213'e (24 Nisan 1799) kadarki kısmı ise eserinin yeni tertibi sonrası istinsah edilen nüshaların arkasında zeyl olarak yer almıştır. Naşir, eserin cilt tertibinin mantığını bu açıdan tespit edemediği gibi, dört ve beşinci ciltlerin kapsamı ve sıralamasını da karıştırmıştır (s. 21-22) ki, bu husus ilerleyen satırlarda ayrıca ele alınacaktır.

Naşirin varlığına işaret edip inceleme imkânı bulamadığı, fakat yazma nüshanın bulunduğu kütüphaneye ait ilgili kataloga tesadüf edemediğinden hakkında herhangi bir bilgi veremediği Mısır Milli Kütüphanesi M. Târîhu Türkî 37 (Bu nüshayı M harfiyle kaydedeceğiz) numarada bulunan yazma hakkında da bilgi vermek gerekiyor. Tüm uğraşlarımıza rağmen biz de bu nüshayı bizzat inceleme imkânı bulamadık. Lakin kütüphane katalogunda M nüshası hakkında yer alan bilgilerden hareketle bazı tahminlerde bulunabilmekteyiz. Buna göre, 284 varak ve 29 satırdan müteşekkil, ta'lik hatta sahip, 15 L 1226 (2 Kasım 1811) tarihinde istinsahı Abdülhamîd Haşmet b. Muhammed Sâlim el-Üsküdârî tarafından tamamlanmış olan M nüshasının 1209-1213 yıllarını ihtiva eden tam bir nüsha olduğu kaydedilmektedir.⁴⁷ Burada dikkati çeken iki husus nüshanın mahiyeti hakkında bizleri aydınlatmaktadır. Birincisi, nüshanın müstensihî, ikincisi ise kaligrafisidir. Bu nüshanın müstensihî, aynı zamanda Viyana'da bulunan N nüshasının da müstensihîdir. Yazı şekli de yine N nüshasında olduğu gibi *ta'lik*dir (s. 43). Yalnız M nüshasının istinsahı 1811 yılında tamamlanmışken, N nüshasının yazımı 1818 tarihinde sona ermiştir. Dolayısıyla bazı yazım farklılıkları nedeniyle A nüshası grubundan ayrılan N ile M nüshasının aynı kaynaktan hareketle yazılması veya N nüshasının, M nüshası esas alınarak istinsah edilmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

Metinde esas alınan ve varak numaralarının bu nüshaya bağlı olarak kaydedildiği Ü1 nüshası hakkındaki tespit ve tavsiflerde ve buna bağlı olarak metnin tesisinde takip edilen usul noktasında ciddi hatalara düşüldüğü görülmektedir. Öncelikle, çok sayıda eksiklik ve kusurları ihtiva ettiği belirtilen bir nüshanın metin tesisinde neden esas nüsha olarak alındığının ilmî bir açıklaması yapılmamıştır ve de yoktur. Zira metin tesisinde esas alınan nüshanın müellif hattı

47 *Fibrisü'l-Mahtûtâti't-Türkiyyeti'l-'Osmâniyye*, I, s. 117-118.

olması, müellif hattına en yakın nüsha olması veya diğer nüshalar ile kıyas edildiğinde en az hatayı ihtiva eden dikkatli bir müstensihin elinden çıkmış olması gibi etkenler metin tesisinde kullanılacak esas nüshayı teşkil edebilir. İkinci olarak, bu nüsha incelendiğinde 125a'nın yarısı-126a'nın yarısı, 157a-206b, 217a-294b varakları ta'lik hattı ile; 78b-114b, 207a-216b varakları arası rik'a ile; 1b-77b, 115b-125a'nın yarısı ve 126a'nın yarısı-156a varakları arası ise divanî hattı ile kaleme alınmıştır. Yine, 2a-b, 4a-b, 5a-b, 9a-b, 14a-b, 26a-27b, 62a-b, 136a-b, 178a-b, 187a-b, 218a-223b varakları sarı; 4a-b, 8a-b, 11a-12b, 17a-b, 19a-20b, 39a-b, 43a-44b, 47a-48b, 51a-b, 54a-b, 57a-b, 179a-b, 186a-b varakları kahve-rengi; 31b-32b, 35a-b, 37a-b, 40a-41b, 45a-46b, 50a-b, 53a-b, 55a-56b, 58a-b, 60a-61b, 63a-b, 65a-66b, 68a-b, 70a-71b, 73a-74b, 77a-78b, 80a-b, 82a-b, 84a-87b, 89a-b, 91a-b, 96a-b, 98a-99b, 101a-b, 103a-104b, 106a-b, 108a-b, 110a-b, 168a-b, 170a-b, 172a-173b, 175a-b, 177a-b, 198a-b, 200a-b, 205a-b, 207a-b varakları ise yeşil tonlu renklere sahiptir. 177a-b varağı ile 44b varağında bir-iki çıkma not yer almaktadır. Dolayısıyla bu hususları göz önüne alarak, nüshanın müsvedde halde bulunan notlardan bir araya getirildiğinin, bazı kısımlarının bizzat müellif tarafından kaleme alındığının -nüshanın son kısmındaki ketebe kaydına bakan naşirin bu noktada yanılıya düşmüş olduğu anlaşılıyor veya sadece tek bir müstensihin kaleminden çıkmadığının ve muhtemelen de müellifin vefatından sonra birisi tarafından dağınık haldeki sayfaların bir araya getirilip derlenmesi suretiyle teşekkül eden bir nüsha olduğunun naşir tarafından etraflıca izah edilmesi gerekirdi.

Naşirin esas aldığı nüshada takip ettiği varaklandırma usulü/sayfalara numara-harf verme tekniği de hatalıdır. Ü1 nüshasının [76b] varağından sonra gelen iki varaklık kısma sayfa numarası konulmamış ve “**Azı ü nasb-ı Kâtib-i Kethudâ**” başlığı ile devam eden sayfanın sol üst kısmına ise “-77” rakamı yazılmıştır. Dolayısı ile varak numaralandırılmasında bu sayfadan itibaren var olan kısımlarda iki varaklık eksik bir yazım söz konusudur. Fakat naşir “*metnin orijinaline sadık kalınmak suretiyle aynı varaklara (sayfa numarası kaydedilmemiş olanlara) numara*” (s. 322, dipnot 1146) verme gereği duymadığını ifade etmektedir. Benzer durum metnin giriş kısmında da kendisini göstermektedir. METİN'e başlanırken herhangi bir varak numarası verilmemiştir. Zira Ü1 nüshasının ilk varağının arka yüzünden (1b sayfası) sonra gelen sayfanın sol üst köşesine “2” yazılması gerekirken, sehven “1” rakamı kaydedilmiştir. Güya burada da metnin orijinaline sadık kalınmış(!); fakat konu ile ilgili herhangi bir açıklama yapılmaksızın deyim yerindeyse eserin metni sanki [0b] varağıyla başlatılmıştır. Öncelikli

olarak bizzat nüshanın sayfa numaralarının tertibinde bir düzensizliğin ve eksikliğin olduğu ortadadır. Fakat neşirin esas aldığı nüshada sayfa üst kısımlarında yer alan numaraların metnin orijinalinden olduğu zehabına kapılması ve metin tesisini [1a] veya [1b] ile başlatmamış olması neşir tekniği açısından daha vahim bir hatadır. Gerçekte bu kısımların metnin orijinaline dâhil olmadığını bilmek ve incelediği nüshalarda sayfa numarasının atlanması, yanlış yazılması veya hiç yazılmaması vb. bir durum söz konusu olursa, bu kısımları düzelterek ve nüshanın düzenine uygun olarak kendi varaklandırma usulünü devreye sokmak, neşir çalışması yapan bir araştırmacı için bilmesi gereken en temel ve en basit bilgiler arasında yer alır. Ayrıca, varaklandırma sistemindeki bu hatalarla da ilgili olarak, neşirin zikrettiği gibi Ü1 nüshası 292 varak değil (s. 37), arada bırakılan boş sayfa- larla birlikte 295 varak olarak düzeltilmelidir.

Ü2, Ü3 ve H nüshalarının müellif hattı olduğuna dair değerlendirme kısmında neşirin bazı iddiaları söz konusu olmakla birlikte ne diğer nüshalar arasındaki konumlarına veya ilişkilerine, ne ilmî bir tavsif veya tahliline ve ne de bu nüshaların kritiğine yer verilmiştir. Dolayısıyla her üç nüsha hakkında verilen bilgiler katalog fişinden öte bir anlam taşımamakta ve okuyucuyu bu konuda aydınlatacak derinlikten uzak kalmaktadır. Hal böyle olunca da neşirin METİN'i teşkil ederken tahlil ve mukayese etme zahmetine katlandığı nüshaların sayısını on (10) olarak lanse etmesi okuyucuyu yanıltmaktan başka bir şey değildir. Kısa bir nüsha tavsifinden ibaret olan bu bilgiler içerisinde ise, nüshaların ihtiva ettikleri tarihlere dair herhangi bir bilginin yer almamış olması da ihmal edilen küçük, fakat bir o kadar da kıymetli husustur. Öte taraftan nüshaları incelediğimizde Ü2 nüshasının ihtiva ettiği tarih hususunda farklı bir tablo karşımıza çıkmaktadır. Yukarıdaki satırlarda da işaret ettiğimiz üzere *Târih*'in 4'üncü cildini teşkil eden bu nüshanın, kronolojik olarak 3'üncü cildi takip etmediği ve III. Selim devrinde çeşitli tarihlerde neşredilen kanunları ihtiva ettiği görülmektedir. Örneğin nüshanın 4b-12a varakları arasında yer alan *Îrâd-ı Cedîd*'e ait kanunnamenin neşir tarihinin 17 B 1207 (28 Şubat 1793),⁴⁸ *Dergâh-ı âlî* topçularına ait kanunun (Ü2, vr. 20a-38a) neşir tarihinin 15 B 1207 (26 Şubat 1793),⁴⁹ *Sûrat* topçuları ve tüfek atıcılarına ait kanunun (Ü2, vr. 38a-39a) neşir tarihinin 25 R 1208 (30 Kasım 1793)⁵⁰ olduğunu belirtmek ve *Târih*'in kronolojik tasnifine girmediği

48 Krş. *Nizâm-ı Cedîd Kanunları (1791-1800)*, s. 95-102.

49 Krş. *Nizâm-ı Cedîd Kanunları (1791-1800)*, s. 60-79.

50 Krş. *Nizâm-ı Cedîd Kanunları (1791-1800)*, s. 115-116.

halde bu cilde/nüşhaya alındığının altını çizmek gerekiyor. Öyle görünüyor ki müellif, *Mecmu'a*'sını kaleme aldıktan sonra, bu eserinde ihtisar ederek kaydettiği bazı kanunları genişleterek *Târih*'inin ayrı bir cildi içinde toplamıştır. Buradaki bir diğer mesele bu cildin/nüşhanın neden eserin 4'üncü cildi olarak düşünüldüğüdür. Bu cildin son kısımlarında yer alan kanunların i'lâm tarihleri (Zilhicce 1210)⁵¹ ile ciltlerin kronolojik tertibi dikkate alındığında bu nüshanın ihtiva ettiği cildin müellif tarafından hangi sebeplerle 4'üncü cilt olarak düşünüldüğünü ortaya koymaktadır.⁵² A, N ve VE nüshalarındaki konu sıralamasının bu usule uygun olarak tertip edilmiş olması da iddiamızı güçlendirecek niteliktedir. Fakat tüm bu itinalı bir gözlem gerektiren hususiyetleri ihmal etmiş olan naşirin, Ü2 nüshasının ihtiva ettiği konuların yer aldığı kısımları *Târih*'in 5'inci; Ü3 nüshasının ihtiva ettiği konuların yer aldığı kısmı ise 4'üncü cildi olduğunu öne sürmesi (s. 21-22) dikkatsizliğinin ve Ü1 nüshasını sorgulamadan kullanmış olmasının bir sonucudur. Ayrıca naşir, çalışmasının 540-663 sayfaları arasındaki konuları, 409'uncu sayfadan sonra gelen kısma, 410-539 sayfaları arasındaki konuları ise bundan sonraki kısma eklemelidir.

Diğer yandan *Târih*'in ciltler halindeki bu nüshalarını (Ü2, Ü3 ve H) diğer nüshalar ile karşılaştırdığımızda, konuların sıralaması ve metindeki cümle ve ibareleri açısından A nüshası ile benzerlik arz ettiklerini ve A nüshası grubuna kaynaklık teşkil ettiklerini görmekteyiz. Mesela, A (vr. 176b-184a) ve Ü2 (vr. 4b-12a) nüshasında “**Îrâd-ı Cedîd Şurûtu**” başlığıyla geçen kısım Ü1 nüshasında “**Şurût-ı Îrâd-ı Cedîd**” (s. 544) olarak kaydedilmiş; yine bu başlık altında yer alan metinde *inşâallahu Te'âlâ, ve mevcûd, 'âli-şân, ve Nâzur-ı mûmâ ileyh...* gibi Ü1 nüshasında olmayıp, A ve Ü2 nüshasında yer alan ibareler ile *fürûht, mansıb-ı celîlin, gerek gayri mecmû' mukâta'ât, ve hâsil olan mebâliği kapu arasında bir mahsûs* gibi Ü1 nüshası ile farklılık arz eden ibareler Ü2 ve A nüshasında birbiriyle uyumlu olacak şekilde yazılmıştır. Aynı durum Ü3 nüshası için de geçerlidir. Örneğin, A nüshasında yer alıp, Ü1 nüshasında yer almayan *Zilka'detü'ş-şerife* (A, vr. 278a; Ü3, vr. 7a), *kerâmetlü* (A, vr. 278a; Ü3, vr. 7b) gibi ibareler ile *mücerred Sadri'a'zamları'nı* (A, vr. 278a; Ü3, vr. 7b) *umûr-ı harbe* (A, vr. 278b; Ü3, vr. 8a) gibi farklılık arz eden ibareler Ü3 nüshasında da A nüshasıyla benzer şekilde kaydedilmiştir. Benzerlikler H nüshasında da karşımıza çıkmaktadır. Örneğin,

51 Krş. Ü2, vr. 96b-108a; *Nizâm-ı Cedîd Kanunları* (1791-1800), s. 119-131.

52 *Târih*'in üçüncü cildinin Şevval 1210 (Nisan 1796) hadiselerini konu alan bahislerle son bulduğuna ve beşinci cildinin ise 18 L 1210-15 Ra 1212 (26 Nisan 1796-7 Eylül 1797) tarihlerini ihtiva ettiğine yukarıda işaret etmiştik.

Mısır Kadılığı'na yapılan tayinin anlatıldığı mevzuda, eski Kudüs Kadısı'nın ismi "Nu'mân Efendi-zâde es-Seyyid Mehmed Edhem Efendi" şeklinde kaydedilmişken (A, vr. 363b; H, vr. 2a), Ü1'de (s. 666) "es-Seyyid" ibaresi atlanmıştır. Yine Avusturya Elçisi İbrahim Efendi'nin arızası suretinin verildiği konu "Evvelâ hâmil olduğum mekâtib..." cümlesi ile başlarken (A, vr. 364a; H, vr. 2b), Ü1'de bu kısım "Evvelâ hâmil olduğu" (s. 667) şeklinde kaydedilmiştir.

A nüshasına dair varılan sonuçlarda hataya düşülmüş olması ise bir başka meseledir. Zira naşir, diğer nüshalara kıyasla A nüshasının kıymetini takdir etmiş ve hatta Ü1 nüshasıyla yaptığı çizelgeli kıyaslamayla A nüshasının tercihe şayan bir nüsha olduğunu kavramış gözükmeye (s. 46-47) rağmen, METİN dizisinde bu nüshayı esas almak yerine, Ü1 nüshasını tercih etmiştir. Eğer naşir en azından metnin yazı diziminde bu nüshayı esas alıp diğer nüshalarla düzenli bir kritiğe tabi tutmuş olsaydı, çalışmasında yer alan diğer hataları nispeten hafifletecek bir yol takip etmiş olurdu. Ayrıca yazı tipi benzerliğinden hareketle Ü2, Ü3 ve H nüshaları gibi bu nüshayı da müellif hattı olduğu sonucuna varılması bir diğer sakıncalı tavrıdır. Zira yazı motifi bir nüshanın müellife aidiyeti konusunda araştırmacı için çoğunlukla tam bir dayanak noktası teşkil edemez. Hele de Ü2, Ü3 ve H nüshaları gibi saraya takdim edilen nüshaların/eserlerin büyük bir kısmının mahir kâtiplerin elinden geçmesi ve bu kâtiplerin eserin kolay okunması adına nesih, sülüs gibi kaligrafleri tercih etmeleri hususu da gözden uzak tutulmamalıdır. Bunun yanında nüshanın diğer nüshalarla kıyaslanmasına, metin kenarlarındaki çıkmalara, metin üzerindeki çeşitli tasarruflara, metnin bütünlüğüne ve tarihi açıdan sıralamalarına da bakmak gerekecektir. Dolayısıyla çalışmada iddia edildiği gibi ne A nüshası ne de diğer nüshalar müellifin kaleminden çıkmış değildir. Belki naşirin iddiasının aksine Ü1 nüshası burada hariç tutulabilir. A nüshası üzerine yaptığımız incelemede ise nüshanın yazımı hakkında gözden geçirilen yeni bulgulara da ulaşıyoruz. Nüshanın [287b] varağında yer alan Levend Çiftliği'nde Sultan III. Selim'e ve sayir devlet erkânına ziyafet tertip eden İzzet Paşa ve Şeyhulislam Dürri-zâde Mehmed Arif Efendi'yi taltif için verilen çeşitli hediyelerin yer aldığı bahsin kenarında bulunan ve farklı kaligrafi ile kaydedilen bir not dikkati çekmektedir. Burada İzzet Paşa ile Şeyhulislam Arif Efendi'ye hediyelerinin bizzat kendi eliyle ulaştırıldığını kaydeden kişi, Enderûn-ı hümayûn Has Oda-başı'nda Tüfenkci-başı olan Müderris-zâde Mehmed Arif'tir ki, Tüfenkci-başı Arif Efendi olarak da bilinen zattır. Bu kayıt bir hareket noktası olarak dikkate alındığında, nüshanın önce Arif Efendi'nin elinde bulunduğu, daha sonra bir şekilde Aşir Efendi'nin nüshayı elde ettiği ve nüshanın da ya Arif Efendi veya

Nürî Bey'in kayınpederi Aşır Efendi'nin elinde bulunduğu sırada müellif hattıyla mukabele edilerek son şeklinin verildiği söylenebilir.

Bunların yanında VE nüshasının *ta'lik* hattıyla yazılmadığına -ki nüshanın hattı *rik'adır*-, baş tarafındaki mühürden de anlaşılacağı üzere Ahmed Cevdet Paşa'nın kullandığı bir nüsha olduğuna ve bu yönüyle dikkati çektiğine, ayrıca Medine'de bulunan Ahmed Arif b. Hikmetullah b. İsmetullah el-Hüseyni'ye (Arif Hikmet Efendi) ait 1266 tarihli bir vakıf mührünün olduğuna dair malûmat ile B nüshasının ibareleri ve konu sıralaması itibarıyla A nüshasına benzediğine, fakat Levend Çiftliği'nde oluşturulan yeni teşkilatın nizamnamesinin kaydedildiği başlık altında (vr. 166b-170b) 170b varagından sonra gelmesi gereken "behâ" kelimesinin 171a varagında yer almadığına, bu varakta ise 1211 Muharremi'nde (Temmuz-Ağustos 1796) Selanik eşkıyalarının durumlarına dair Mustafa Paşa'nın tahriratının yer aldığı konunun orta kısmında geçen "edüp ve [bu]nlar verâdan..." cümlesiyle başladığına, dolayısıyla nüshanın yaklaşık 12 varaklık bir kısmının eksik olduğuna dair bilgileri naklederek eksik bırakılan hususları tamamlamış olalım.

b) Nüsha Tahlilleri ve Kıyaslama Usullerindeki Kusurlar

Bir eserin birden fazla nüshası bulunması halinde, bunların tümünün okunması, kıyaslanması, değerlendirilmesi, nüshalar hakkında bu vesile ile bir yargıya varılması ve aralarındaki farklılıklara işaret etme tekniği bir neşir çalışmasının en hayatî boyutunu teşkil eder. Bundaki temel gaye ise mümkün olduğu kadar müellifin kaleminden çıkmış olan (original) metne en yakın imlâyı ortaya koymaktır.⁵³ Burada araştırmacıların dikkat etmesi gereken önemli husus, müelliflerin eserlerini birden fazla yazabilme ihtimalini akılda tutmalarıdır. Hele de vakanüvisler gibi tarih sahasına dair eserler kaleme almış olan müelliflerin çalışmalarını gözden geçirerek birkaç safhada ikmal etmiş oldukları gerçeği dikkate alınmadığı takdirde, bu türden eserlerin neşrinde sadece müellif veya matbu nüshalara bağlı kalınarak yapılacak çalışmaların eksik olacağı ortadadır.⁵⁴ Birden fazla nüshanın

53 Ahmed Ateş, "Metin Tenkidi Hakkında", *Türkiyat Mecmuası*, c. VII-VIII, cüz 1, İstanbul 1942, s. 255.

54 Örneğin Vâsif Efendi, eserinin ciltlerini saraya sunup, tashih edildikten sonra yeniden tertip ederek düzeltmelerde bulunduğu ve bu düzeltmelerin ardından yeni bir nüsha grubun daha teşekkül ettiği görülmektedir; bk. Sarıkaya, *Ahmed Vâsif Efendi ve Mehâsinül-Âsâr ve Hakâ'iku'l-Abbârî (1209-1219/1794-1805) [İnceleme ve Metin]*, s. CXXI. Bir başka şekilde Asım Efendi'nin

tespiti halinde bu nüshaların hangisi veya hangilerinin METİN dizgisinde esas alınacağı, diğer nüshaların nerede konumlandırılacağı, dipnotlarda kıyaslama tekniği ve nüshaların tenkidi sonrasında tarih ve akrabalıklarına göre nüsha şeceresinin (aile nüsha grupları) tespiti de⁵⁵ bir diğer husustur. Fakat *Nûri Târihi*'nin neşrinde hayatîyet arz eden bu hususlar ihmal edilmiş, dolayısıyla da neşir tenkidi ve metodundan uzak bir METİN ortaya konulmuştur.

Târih-i Nûri'ye ait nüsha tavsiflerinin ardından naşir, A, VE ve N nüshalarının konu sıralaması açısından birbirine benzediği, yazı çeşidindeki benzerliklerden hareket edilirse A, Ü2, Ü3 ve H nüshalarının müellif hattı olduğunun ortaya çıktığı, B ve L nüshalarının baş veya son kısımları eksik olan yazmalar olduğu ve Ü1 nüshasında ise ibare-cümle eksiklikleri ile satır atlamaları ve yanlış ibare yazımlarının fazlaca bulunduğu sonucuna varmıştır (s. 38-39, 41, 44, 45, 47).

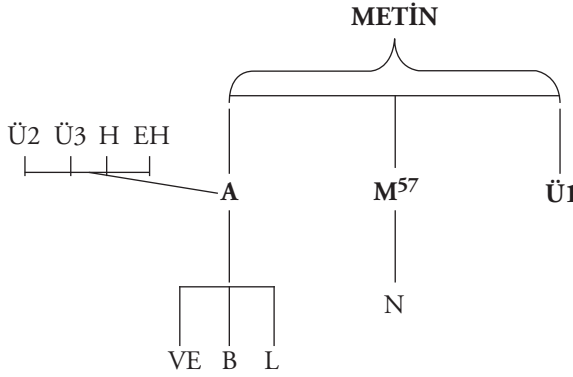
Nüshaların gerek tavsifleri gerekse karşılaştırılması vesilesiyle *Târih-i Nûri*'nin nüshaları arasında bir kritikte bulunmak gerekirse, eserin elimizde, Ü1 nüshasında şüpheli olan bazı kısımları müstesna, müellifin bizzat kaleminden çıkmış bir nüsha yoktur. Ü1 nüshası müellifin dağınık haldeki notlarının bir düzen haline getirilmiş halidir. Ü2, Ü3, H ve EH nüshaları müellifin saraya takdim ettiği, eserine ait çeşitli ciltleri teşkil eden, kâtipler eliyle istinsah edilmiş olan ve A nüsha ailesine kaynaklık teşkil eden nüshalarıdır. A nüshası müellifin eserine son şekli verdiği bir yazma nüshaya dayalı olarak istinsah edilmiştir ve diğer nüshalar içerisinde en kıymetli nüshadır. VE, B ve L nüshaları imlâ itibarıyla A nüshasından veya bu nüshaya kaynak olan bir yazmadan hareketle kaleme alınmışlardır. M ve L nüshaları nüsha şeceresi içerisinde aynı gurubun içerisinde yer almaktadırlar ve bu nüshalar tam olmakla birlikte A nüshasına kıyasla bazı yazım hataları ve cümle-ibare düşüklükleri vardır. Dolayısıyla burada naşirin dipnotlarda metindeki farklılık ve benzerlikleri A, H, L, N; A, L, N veya A ve N şeklinde uzun uzadıya kaydetmek yerine tenkide tabi tutulması gereken 3 ana nüsha ailesini (Ü1, M ve

eserini tam bir tertibini tamamlamaya fırsat bulamayıp aniden vefat etmesi, yazma nüshalarının dağınık halde kalmasına ve 1867'de basımı sırasında İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, TY, nr. 6014 ile matbu kısmın devamı niteliğinde olan İstanbul Araştırmaları Merkezi, Şevket Rado Yazmaları, nr. 342'de bulunan yazma nüshaların matbu ciltlere dâhil edilememesine neden olmuş, ayrıca müellifin yeniden kaleme alıp düzeltmelerde bulunduğu kısımlar matbuda yer almadığından eksik bir baskı olarak kalmıştır; bk. Mütercim Ahmed Âsım Efendi, *Âsım Efendi Tarihi (Osmanlı Tarihi 1218-1224-1804-1809)*, haz. Ziya Yılmaz, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2015, I, s. LXI-LXVI.

55 Ateş, "Metin Tenkidi Hakkında", s. 258-261.

A) tespit edip, bu noktayı referans olarak metni ortaya koymasına gerekirdi. Şekil-1'de de görüleceği üzere, metnin tesisinde A nüshası esas alınmalı, tam bir nüsha ailesi teşkil etmesi hasebiyle M-N nüsha ailesiyle bu nüsha arasındaki farklılıklar ortaya konulmalı, Ü1 nüshası ise müellifin eser üzerindeki tasarruflarına ait boyutun anlaşılması adına kritiğe tabi tutulmalıdır.⁵⁶

Şekil-1 (*Tarih-i Nûri*'nin Nüsha Şeceresi)

Nüsha şeceresini böylece tespit ettikten sonra Nûrî Bey'in eserini kaç defa gözden geçirdiği hususuna da kısaca işaret edelim. Nüshalar arasındaki ilişki-lerden de tahmin olunacağı üzere Nûrî Bey, önce eserini cüzler halinde hazırlamış ve buradan Ü2, Ü3, H, EH ve henüz varlığı tespit edilememiş olan iki (2) ciltlik yazma nüshalar teşekkül etmiş; daha sonra eserini gözden geçirerek L

56 Bir eserin müellifin kaleminden çıktığı ve eserine son şekli verdiği kesin olarak tespit edilen bir nüshaya tesadüf edildiği takdirde naşirin diğer nüshalardan müstağni kalabileceği yaygın bir kanaattir. Lakin benim kanaatim, bu durumda bile diğer nüshaların kıyaslamalara dâhil edilmesi gerektiği yönündedir. Bu şekilde ortaya konulacak tenkit çalışması başka faydaları da haiz olacaktır. Bu noktadaki ilmî kazanımlar ise, eserin değişim veya olgunlaşma sürecine ait boyutun bilgi-plan-ımlâ çerçevesinde izhar edilmesi ve bu vesileyle de başka keşif veya araştırmalara kapı aralanması olacaktır.

57 Elde olmayan nedenlerden ötürü naşirin Mısır Milli Kütüphanesi nüshasına ulaşamayıp, Mısır'daki yazma nüsha ile benzerlik arz etmesi kuvvetle muhtemel olan Viyana'daki yazma nüshayı kullanmak zorunda kalması, çalışma adına bir eksiklik olmadığı gibi aynı nüsha ailesinden olan bu ikinci yazmayı nüshanın imlâ kıyaslamasında esas alması makuldür. Bizim burada M nüshasını üst kısma yerleştirmemizin sebebi -yukarıdaki satırlarda da zikrettiğimiz üzere- aynı müstensihin kaleminden çıkmış olan M nüshasının N nüshasına kıyasla daha erken tarihte yazılmış olmasıdır.

1213'ten sonraki kısımları da ekleyip yeni bir tertibe girişmiş ki, muhtemelen M-N nüsha ailesi buradan neşet etmiş; hayatının sonlarına doğru ise eserine son şekli vermiştir ki, A-VE-B ve L nüsha ailesi ortaya çıkmıştır. Ü1 nüshası ise eserini cüzler halinde saraya takdimleri sırasında bir araya getirdiği notlardan teşekkül etmiştir.

Yukarıda işaret edilen tenkit metodunu esas almayan naşir, tabîi olarak, sahih bir metin tesisini de uygulama sahasına koyamamıştır. Genel itibariyle incelendiğinde çalışmanın metin kısmında Ü1 nüshasının diğer nüshalarla kıyaslanması şeklinde bir metodun izlendiği görülmektedir. Hal böyle olunca hem tenkitte hem de metnin dizgisinde Ü1 nüshasının esas alınması çalışmanın daha en başından hatalı bir usûl üzerine bina edilmesine yol açmıştır.⁵⁸

Metin neşrinde birer anlamı olan ve zaman içinde umumî kabul gören kıyaslama usullerinden de naşirin habersiz olduğunu veya bunları dikkate almadığını, çalışmasının hemen her sayfasında düştüğü imlâ hatalarından gözlemleyebiliriz. Neşir çalışmalarında köşeli parantezler [] metinde eksik olduğu fark edilen ve nüshalarda bulunmayan kelime ve ibarelerin bizzat neşreden tarafından eklenmesi durumunda kullanıldığı; eksi — işaretinin bir nüshada bulunup, diğer/diğelerinde bulunmayan kelime, cümle veya ibarelere işaret etmek için konulduğu; fazlalık arz eden kelimelerin < > işaretiyle metin içinde gösterildiği; uygun olan kelimelerin metin dizgisine alınıp, hatalı olduğu düşünülen tabirlerin dipnotlarda tartışılması veya işaret edilmesi gerektiğini bilmek gibi en temel donanımlardan naşirin mahrum olduğunu söyleyebiliriz.

Metnin dizgisinde Ü1 nüshasında yer almayıp, diğer nüshalarda bulunan ibarelerin METİN'de köşeli parantez [] içerisinde verilmiş olması, usûl hatalarının vahamet düzeyini açıklayacak niteliktedir. Örneğin, “*kemâl-i [dikkat ü]*

58 Ü1 nüshasının dağınıklığı ve çok sayıda hatayı barındırması, aslında esas nüsha olarak kabul edilip diğer nüshalarla bir kıyaslamaya gidilmesini veya Ü1 nüshası etrafında bir kıyaslama metodunun takip edilmesini de imkânsız kılmaktadır. Örneğin, Ü1 nüshasında “tehyie” kelimesi “تهيه” (tehiyye, tehih?); “kadife” kelimesi de “kadfe (قطفه)” şeklinde yanlış yazılmış (s. 203, 205) ve de naşir, metinde A ve N nüshalarında yer alan “tehyie” ve “kadife” ifadelerini tercih etmek mecburiyetinde kalmıştır. Aynı şekilde “**Tebeddül-i Livâ-i Kırşehri ve Beyşehri**” (s. 441-442) ile “**Azimet-i Ser'asker Paşa be-cânib-i Vidin**” başlıkları (s. 753-754) altında ele alınan konularda, Ü1 nüshasındaki farklılıklar işaret edilemeyecek kadar fazla ve de muhtasar olduğundan, naşir bu kısımları A ve N gibi tam nüshaları metin dizgisinde esas almak suretiyle kaydetmek zorunda kalmış ve de çalışmanın diğer sayfalarında izlediği metodun aksine hareket etmiştir.

ihitimâm” (s. 562), “*kapukethudâsının [matlûbu]*” (s. 276), “*batt-ı humâyûn-ı [adâlet-makrûn]*” (s. 500), “*lâzımelerinden mün[fe]k*” (s. 662) vs. gibi pek çok yerde Ü1 nüshasında yer almayan kelimeler metin içinde köşeli parantezle gösterilmiş ve sanki müellifin bu ibareleri yazmadığı, bizzat naşir tarafından eklendiği izlenimi uyandırılmıştır. Hâlbuki burada takip edilmesi gereken usûl, örneğin, “*kemâl-i dikkat ü ihtimâm A, N : — Ü1*”, “*Kapu Kethudâsı'nın matlûbu A, N : — Ü1*” şeklindeki kıyaslama yöntemi ile Ü1 nüshasındaki eksiklikleri dipnotlarda “—” işaretiyle gösterilmesidir. Diğer yandan Ü1 nüshasında “*sürûr, hadd ve ta'rîfden*” şeklinde yer alıp A ve N nüshalarında “*sürûr, hadd-i ta'rîfden*” şeklinde yazılan (s. 207), Ü1'de “*mergübül-lisân*” şeklinde kaydedilip A ve N nüshalarında “*merbûtu'l-lisân*” şeklinde yazılmış olan (s. 208) vb. daha pek çok kısımda Ü1 nüshasında geçen ibarelerin metin dizgisine konulmayıp, dipnotlara çekilmiş olması naşiri tenakuza düşürmektedir. Benzer biçimde Ü1'de “*Gavur İmâm ve Arslan nâm şakîlerin*” ifadesi A ve N nüshalarında “*Gavur İmâm ve Arslân-oğlu nâm şakîlerin*” şeklinde kaydedilmiş (s. 727); fakat burada “oğlu” kelimesi köşeli parantez [] içerisinde metne dâhil edilmeden -olması gerektiği gibi- A ve N nüshalarındaki yazım dikkate alınmıştır.

Yine köşeli parantez konusundaki düzensizlik, nüshalarda geçen ve *mısra'* kelimesinin kısaltması olarak bilinen ayn (ع) harfinin yazılmasında da kendini tekrarlamaktadır. Harfin işaret ettiği anlamın takdir edilememesi, bu kısımları metin içinde “[*mısra*]” kelimesini eklemek suretiyle kaydedilmesine ve “*mısrarların başında “ع” harfi bulunmaktadır*” (s. 178, 180, 198) şeklinde dipnotlarda açıklamalarda bulunma zahmetine girilmesine neden olmuştur. Hâlbuki metin içerisine “[*mısra*]’:” şeklinde bir kelime eklenerek ve ‘ayn (ع) harfinin nüshalarda varlığına ters apostrofla işaret edilerek geçilmesi yeterlidir. Benzer şekilde, mukattaa ve eshamların tertibi üzerine ilam edilen *ilm ü haber* suretinin kaydedildiği konuda Ü1 ve A nüshalarında (A, vr. 20b; Ü1, vr. 12b/s. 165) “*bu sûret ile otuz bir gurus otuz akça iktizâ etmekle*” cümlesindeki “*iktizâ*” bir defa yazılmış olmasına rağmen, metinde “*otuz akça [iktizâ] iktizâ etmekle*” şeklinde transkribe edilmiş ve parantez içinde verilen kelimenin A nüshasında geçtiğine işaretle metne eklenmiştir. Hâlbuki burada nüshalar arasında bir farklılık yoktur ve haliyle de köşeli parantez içindeki kelimeyi metne eklemeye hacet kalmamıştır. Zikrettiğimiz bu örnekler ve METİN'de yer alan buna benzer daha pek çok hatalı imlâlar göz önüne alınırsa, köşeli parantez [] işaretinin neşir kaidelerinden ziyade naşirin keyfine göre kullanıldığı anlaşılacaktır.

Nüshaların kıyaslanma tekniğindeki bir diğer hata grubunu “+” işaretinin yanlış kullanılması oluşturmaktadır. Örneğin, mevaciblerin dağıtımının ele alındığı konu başlığı altında “*vârid olup, resm-i mu’tâde-i teşrîfât...*” şeklinde Ü1 nüshasında geçen ibareyi metin içinde tercih eden Toprak, “olup” kelimesinin ardına bir dipnot ekleyip (s. 184), A ve N nüshalarında geçen ibareleri burada kaydetmiştir. Fakat naşirin neşir tekniği açısından birkaç hatası vardır. Nitekim A nüshasındaki cümle “*olup + resm-i mu’tâd-ı teşrîfât*”; N nüshasındaki cümle de “*olup + resm-i mu’tâd üzere teşrîfât*” şeklinde kaydedilmiştir.⁵⁹ Hâlbuki burada tercihe şayan olan ibare A nüshasındaki yazıdır ve metin dizgisinde A nüshasındaki ibare tercih edilerek “teşrîfât” kelimesinden sonra bir dipnot eklenmeli ve nüshalar arasındaki farklılıklar “resm-i mu’tâd-ı teşrîfât A : resm-i mu’tâd üzere teşrîfât N : resm-i mu’tâde-i teşrîfât Ü1” şeklinde gösterilmeliydi. İkinci olarak, “olup” kelimesinden sonra kaydedilen dipnotta diğer iki nüshada da yer alan “olup” kelimesinin yeniden yazılmasının gereği yoktur. Burada “+” işaretinin kullanımı da doğru değildir. Zira bu işaret nüshalarda aynıyet arz eden; fakat kenar notu vs. şekillerde yazılmış olan kelime ve ibarelerin metne dâhil edilmesi gerektiğine işaret etmek ve/veya zevâid kabilinden kaydedilmiş kelimelerin yanında metinde tercih edilmiş olan kelimeyi pratiklik sağlamak adına yeniden yazmamak için kullanılan bir usuldür. Yoksa naşirin zannettiği gibi A ve N nüshalarında farklı ibarelerle kaydedilen “resm-i mu’tâd-ı teşrîfât; resm-i mu’tâd üzere teşrîfât” cümleleri bir fazlalığı ifade etmez. Öte yandan bu ve benzeri kısımlarda kaydedilen “+” işaretinden hareket eden bir okuyucu, diğer nüshalarda hangi ibarenin veya kelimenin aynıyet arz ettiğini de anlayamayacaktır.⁶⁰

Yine bu kabîlden olmak üzere, mevaciblerin dağıtımının ele alındığı konunun başında yer alan “*Mâh-ı Şa’bân-ı şerîf’in*” ibaresindeki “Mâh” kelimesini dipnotta kıyaslayan naşir, bu kelimenin A nüshasında “*Mâh-ı merkûmun*” şeklinde geçtiğini kaydetmiştir (s. 184). Hâlbuki burada nüsha farklılıklarının gösterilmesi gereken kısım nüshalarda aynı şekilde kaydedilmiş olan “Mâh” kelimesinin akabinde değil, farklılık arz ettiği gösterilen “Şa’bân-ı şerîf’in” tamlamasının arkasında yer almalıdır. Diğer yandan A nüshasında “merkûmun” kelimesinin üzerinin çizilerek kenarına “Şa’bân-ı şerîf’in” tamlamasının eklendiği

59 Buna benzer çok sayıda hata mevcuttur. Bunlardan birkaçı için bk. s. 241, dipnot: 766; s. 417, dipnot: 1524; s. 503, dipnot: 2002; s. 532, dipnot: 2176; s. 689, dipnot: 2887, 2888; s. 760, dipnot: 3348; s. 752, dipnot: 3283, 3284, 3288, 3289, 3291, 3292 vs.

60 Benzer hatalar için bk. s. 198, dipnot: 607; 199, dipnot: 615; 202, dipnot: 202; 473, dipnot: 1813 vs.

(A, vr. 28a) fark edilememiş ve bu husus tartışılmamıştır. Burada neşir tekniği açısından yapılması gereken ise “Mâh-ı Şa‘bân-ı şerîf’in” ibaresi kaydedildikten sonra, “şerîf’in” kelimesinin akabinde zikrettiğimiz hususu bir dipnot ile değerlendirmektir. Benzer bir hata Defterdâr Osmân Efendi’nin azledildiği konuda da görülmektedir (s. 192).

VE nüshasında yer alan bir kısım metinlerin kırmızı mürekkeple kaydedildiğine dair (s. 236) gereksiz kıyaslamalara yer verilirken ve bazı kısımlarda da A nüshası ile benzer olup -tabii olarak- Ü1 nüshası ile farklılık arz eden ibareler dipnotlarda Ü1 nüshası ile kıyaslanmaya çalışılırken (s. 284, 300, 301, 304, 311, 383 vs.), Mısır ve Edirne kadılıklarına yapılan tayinlerin konu edildiği kısımda “iki yüz dokuz Şevvâli” (A, vr. 13b) ibaresi VE nüshasında “iki yüz dokuz Şevvâl” (VE, vr. 11a.); “iki yüz dokuz Receb-i şerîfi” (A, vr. 13b) ibaresi “iki yüz dokuz Receb-i şerîf” (VE, vr. 11b); Anadolu Valiliği’ne yapılan tayin konusunda “dahi merfû‘u‘l-vezâre” (A, vr. 14a) kısmı “dahi merfû‘u‘l-vüzerâ” (VE, vr. 12a); eski Boğdan Voyvodası’nın adının geçtiği kısımda, A nüshasında “İpsilandi Aleksandri” (A, vr. 15a) şeklinde kaydedilen Voyvoda’nın adı VE’de harf eksikliği ile “İpsilandi Aleksand” (VE, vr. 12b); mevâciblerin dağıtımı ile ilgili bilgilerin verildiği başlık altında “yüz yirmi iki Kîse-i Dîvânî” ve “beş yüz yetmiş sekiz Kîse-i Dîvânî” olarak kaydedilen ibareler (A, vr. 28b) VE nüshasında “yüz yirmi iki Kîse-i Dîvân” ve “beş yüz yetmiş Kîse-i Dîvânî” şeklinde harf ve kelime eksiklikleriyle (VE, vr. 25a) kaydedilmiş olan ve farklılık gösteren diğer kelime ile cümlelerin durumuna ise hiçbir surette işaret edilmemiştir.

c) İmlâ Hataları ve Nakledilen Bilgilerdeki Tenakuzlar

Metinde yer yer ciddi imlâ, tamlama ve okuma hataları da bulunmaktadır. Mesela, “teksîr” (çoğalma) kelimesinin “taksîr” (kısaltma) şeklinde yazılması (s. 130), “top kârhânesi” ibaresinin “Topkapu Kârhânesi” şeklinde okunması (s. 137), “urza-i telef” tamlamasının “arza-i telef” (s. 305)⁶¹ şeklinde kaydedilmesi; “Cumâde‘l-ülâ’nın” sözcüğünün “Cemâziye‘l-evvel’inin” (s. 306) şeklinde yazılması; “mağfîret” ve “li-münşi‘ihî” kelimelerinin “mağ‘rifet” ve “li-münşeihi” şeklinde yazılmaları (s. 302); “fetek u retk-ı umûr-ı devletde bi-ihiyâr-ı fütûr-ı tab‘ı derkâr” (s. 139) cümlesinde “bî-ihiyâr”; “cemi‘-i âhât-ı semâviyye vü

61 Zira ‘urza “عرضة” kelimesi “hedef, niyet, bir şeye maruz kalma” gibi anlamlara gelmektedir (bk. Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık, 1995, s. 562).

arziyyeden masûn” (s. 198) cümlesinde “cemî” ve “buyrulmak bir nev’-i âdet-i hasene-i...” (s. 215) cümlesindeki “nev”, “semere-i hulûs-ı *adviyye-i* misâlleri” (s. 302) kısmındaki “*adviyye*”⁶² gibi kelimelerin tamlama yapılmaması gerektiği halde tamlamaya dâhil edilmesi; “Başbâkî-kulu” ibaresinin “başkakıkulu” şeklinde farklı bir ibare ile kaydedilmesi (s. 150), “feyz-ı rûh-ı Çâr-yâr” ibaresinin “kabz-ı rûh” şeklinde kaydedilmesi (s. 176), “hacr-i terbiye” ibaresinin “hücer-i terbiye” şeklinde yazılması (s. 183), “Çavuşlar Kitâbeti” ibaresinin “çarşular kitâbeti” şeklinde okunması (s. 210) vs... Ayrıca Arapça deyiş ve ibarelerin yazımında da büyük hatalar yapılmıştır. Örneğin, Emîn Efendi’nin güvenilir ve çalışkanlığı ile işinin ehli olduğuna, bu sebeple de Vâlide Mihrişâh Sultân’ın Eyüp’te inşa ettirdiği binaların yapımına nâzır olarak tayin edildiğine dair hususların nakledildiği kısımda geçen “اعط القوس باريها = İşi ehline ver” deyişinin⁶³ “اعط القدس يا ربها = Ey Kudüs’ün Rabbi! Kudüs’ü ver” şeklinde konu ve bağlam ile hiç alakası olmadan tamamen baştan savma bir şekilde dua cümlesi sadedinden olarak tercüme ve imla edilmiş olması en vahim hatalar arasında yer almaktadır (s. 300). Bunun yanında naşirin derin Arapça bilgisini(!) devreye sokarak Nûrî Bey’in veya müstensihlerin yazım hatalarını düzeltmeye kalkıştığı kısımlar da hayli mizahî bir durum arz etmektedir. Örneğin, zahire işlerine düzen verilmesinin ele alındığı konu içerisinde “*Âsîtâne-i sa’âdete kifâyet edecek... zahire iştirâ ve cümlesi gelüp, sâlifü’z-zikr anbarlara teshîn u imlâ... olunmak üzre tanzîm etmişlerdir*” (s. 237) şeklinde transkribe edilen cümledeki “teshîn” kelimesinin ardına bir dipnot (dipnot 760) yerleştiren naşir, “*Metinde تشحين olarak geçmektedir. Ancak kelime “سجن (Sicn) kökünden; zindana koyma, hapsetme” anlamına gelen تسجين olmalıdır*” demekte ve müellifin veya müstensihlerin hatalı olduklarına işaret etmektedir. Naşir bu hataya dikkat çekmesine rağmen, her nedense metinde “teshîn” kelimesinin yerine kendi tespiti olan “tescîn” ifadesini eklemeye cesaret edememiştir. Bu usûl açısından hatanın bir yönünü, ilgili kelimenin “tescîn (hapsetme)” zannedilmesi ise bir başka yönünü teşkil etmektedir. Zira metnin akışına dikkat edildiğinde zahirelerden (buğday, arpa vs.) bahsedilmektedir ve dil-anlam mantığı açısından düşünüldüğünde zahireler ambarlara *hapsedilmez* (tescîn-تسجين), *doldurulur* (teşhîn-تشحين). Dolayısıyla burada naşire düşen görev, ilgili dipnotu kaldırmak ve metin dizgisini

62 Bu kelimenin doğru yazılışı “Adeviyye”dir. Zira müellif burada, İslam tasavvufunun meşhur simalarından biri olan Râbiatü’l-Adeviyye’ye bir telmîhte bulunmaktadır.

63 Ebû Fazl Ahmed b. Muhammed el-Meydânî, *Mecma’ü’l-Emsâl*, thk. Muhammed Ebü’l-Fazl İbrâhîm, Îsâ el-Bâbî el-Halebî, Kâhire 1978, II, 345.

ise “sâlifüz’-zıkr an bârlara teşhîn ü imlâ...” şeklinde tadil etmektir. Benzer bir mantıksız iddia Vâlide Sultân’ın Eyüp’te inşa ettirdiği hayır müesseseleri ve bu müesseselerin vakıf çatısı altında hangi usulle işletileceğinin ele alındığı kısımda yeniden karşımıza çıkmaktadır. Burada “İdris Köşkünde vâki‘ Abdullah Efendi Tekyesi Şeyhi Şeyh İsmâ‘îl Efendi’yi şeyh nasbıyla beher hafta pazar ve pencşenbih günleri kable salâti’l-asr hatm-i hâcegân...” (s. 303) şeklinde transkribe edilen cümlede “kable” kelimesine bir dipnot ekleyen naşir, “Metinde قبل قبیل ibaresi قبل olmalıdır. Kabîl; cins, çeşit, tür anlamlarını ifade eder. Metinde ise evvel, önce, öncesinde anlamında ‘kable salâti’l-asr’ ibaresidir.” (dipnot 1053) demektedir ve bu iddiasını da *Kâmûs-ı Türki*’ye dayandırmaktadır. Naşir, burada kendince doğru olduğunu ifade ettiği ibareyi metnin içerisine eklemeyi unutmamıştır. Lakin “قبل” kelimesinin tasrîfinden *bi-haber* olduğu kesindir. Esasında nüshalarda geçen kelime nâşirin zannettiği gibi “tür, cins, çeşit” anlamına gelen “kabîl (قبیل)” değil; “...-den az bir zaman önce, ...olmasından az önce” anlamlarına gelen “kubeyl (قُبَيْل)” dir.⁶⁴

Bu çalışmada dikkati çeken bir diğer hatalar zincirini, lüzumsuz bir şekilde *Târîh*’in içerisinde yer alan konulara ait özet bilgilerin değerlendirme kısmında kaydedilmesinin yanında (s. 49-97), metin içerisinde hemen her özel şahıs, kavram, makam için dipnot düşülerek yine aynı derecede uzun uzadıya metnin bağlamının dışında çeşitli mevzulara değinilmesi ve bunlardan başlarında da atıfta bulunulan kaynak veya eserlerin dikkatlice incelenmemiş olması teşkil etmektedir. Örneğin, karada hazırlanan kalyonların denize indirilmesi sırasında batma tehlikesinin gerçekleşmemesi için bir dizi teklif ve çalışmalarda bulunan ve nüshalarda ismi “برون” şeklinde kaydedilen Fransız mühendisin adı metinde “Baron” olarak transkribe edilmiştir (s. 193). Dipnotta ise nâşir, Berkes ve Uzunçarşılı’nın eserlerine müracaatla metinde ismini *Baron* olarak kaydettiği şahsı *François Baron de Tott (1730-1793)* zannettiğinden, bu zatın biyografisine yer vermiştir (dipnot 579). Eğer Toprak tarihçilerin hakkında fazlasıyla malumat sahibi olduğu meşhur ve tanınmış bir figür olan *Baron de Tott*’ün biyografisini araştırma ve yazma zahmetine giriştiği sırada en azından mühendisin vefat tarihi ile Nûrî Bey’in hadiseyi naklettiği tarihe dikkat etmiş olsa böylesi vahim bir hataya düşmezdi. Zira naşirin de işaret ettiği gibi *Baron de Tott* 1793’te vefat etmiştir. Nûrî Bey’in zikrettiği hadise ise 1795’te (hazırlanan kalyonlar 22 Mart 1795/1 N 1209 tarihinde denize indirilmiştir) tarihinde vuku bulmuştur. Haliyle burada faaliyet gösteren

64 Bk. Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, s. 685.

mühendis, naşirin zannettiği gibi Baron de Tott değil, *Jacques Balthazard le Brun* olmalıdır.⁶⁵

Bir başka özgün değerlendirme(!) Nâilî Efendi'nin Prusya Elçiliği'nden azledilmesine dair konuda görülmektedir. *Târih-i Nûri*'de Nâilî Efendi'nin azil sebebi zikredilirken “Lâkin fi'l-asl *sâhib-i merâk* âdem olmağla, irsâl olunsa şâyed, *merâkı* müştedd olacağı ihtimâlden gayr-i ba'îd” (A, vr. 299b) şeklinde bir ifade kullanılmıştır. Naşir, bu cümlede geçen “*merâk*” kelimesiyle müellifin ne ifade etmek istediğini kavrayamamış olacak ki, konu özetlerini zikrettiği kısımda “*Ancak Nailî Efendi, çok meraklı bir adam olduğundan, merakı nedeniyle elçilik görevini hakkıyla yapamayacağı düşünülmüştür*” (s. 73) ve Nâilî Efendi'nin biyografisini naklettiği kısımda ise “*Prusya'ya (Berlin) Elçisi olarak atanmışsa da fazla meraklı bulunduğundan elçilikten alınarak...*” (s. 433, dipnot 1611) şeklinde değerlendirmelerde bulunmuştur. Her şeyden önce görevli olduğu süre zarfında ülke sınırları dışında meydana gelen hemen her konuyu meraklı bir araştırmacı hassasiyetiyle takip ederek gerekli tedbirleri alması ve merkezi bilgilendirmesi bir elçiden bulunması arzu edilen en mühim vasıflar olduğunu naşir kavrayamamış gözüküyor. Hele de konuyu ikamet elçiliklerinin kurulduğu ve Osmanlı diplomasi anlayışı içerisinde oturtulmaya çalışıldığı bu nazik devre ile elçilerin dış dünyayı takip etme-kavrama-bilgilendirme konusundaki kusurlarını şiddetle tenkit eden III. Selim⁶⁶ gibi bir padişahın gözüyle irdelersek durum daha net anlaşılır. Dolayısıyla buradaki “*merâk*” kelimesinin başka bir durumu ifade etmesi icap ediyor. Nûri Bey'in işaret ettiği gibi, gerçekte Nâilî Efendi'nin azil sebebi, zihnî ve sinirsel bir hastalığa tutulmuş olması ve bu hastalığının şiddetlenerek işini layıkıyla yerine getiremeyeceği endişesinin idarecileri böylesi bir karar almaya mecbur etmesidir. Bu hastalık karın üst-dış yan bölgesindeki “*merâk*” adı verilen bir zardan kaynaklanması habesiyle *sevdây-ı merâkıyye* ve *illet-i merâkıyye* şekline iki gruba ayrılan bir hastalıktır ki, günümüz tıp literatüründe *mâlihülyâ* veya yaygın adıyla *melankoli* olarak tanımlanmaktadır.⁶⁷

65 Nejat Göyünç, “Hüseyin Paşa, Küçük”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara 2004, XXIX, 7.

66 III. Selim'in bu tarz eleştirilerine hatt-ı hümayunlardan nakledilen birkaç örnek için bk. Enver Ziya Karal, *Fransa-Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu (1797-1802)*, Millî Mecmua Basımevi, İstanbul 1938, s. 176-177; aynı mlf, *Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları -Nizam-ı Cedit- 1789-1807*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1946, s. 182.

67 Bu mevzu hakkında dikkat çeken bir çalışma için bk. Zuhâl Kültürel-Aylin Koç, “Ruhsal Hastalıklara Dair Bir Risâle: *Sevdâ-yı Merâkıyye*” *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sa. 30, İstanbul 2014, s. 217-244. *Târih*'in neşrindeki bu hataya dikkatimizi çeken ve konu ile ilgili

Fransızların cumhuriyet rejimine geçme teşebbüslerine dair konuların ele alındığı başlık altında yer alan 698 numaralı dipnotta (s. 221) yarım sayfa kadar Bourbon Hanedanlığı hakkında naşirin kaydettiği bilgiler ile konuyu aktarma biçimi çalışmasının gerek akademik güvenilirliğine gerekse kaynakları kullanmadaki ciddiyetine gölge düşürecek niteliktedir. Wikipedia sitesinden nakledilen konu hakkında naşirin kendisine ait tek bir cümlesi yoktur ve sitenin “**Bourbon Hanedanı**... ..yönetimi de Bourbon'lardandır” arasındaki başlıktan itibaren yer alan üç paragraflık kısım⁶⁸ noktası-virgülüyle aynen alıntılanmıştır.

d) Dizin Tertibindeki Noksanlıklar

Bir neşir çalışmasının son ayağını DİZİN bölümü oluşturur. Bu kategori de metin tenkidi ve değerlendirmesi kadar önemlidir. Vakanüvis tarihleri gibi hacimli eserlerin indeksinin analitik düzen üzere hazırlanması diğer araştırmacılar veya okuyucuların metni daha rahat kontrol edebilmelerini ve aradıkları herhangi bir bilgiye kolayca ulaşabilmelerini sağlayacaktır. Aynı zamanda dizin çalışması sırasında neşri hazırlayan kişi, metinde farklı imlâlar ile kaydettiği veya yanlış yazdığı kelimeleri de bu vesileyle tashih edebilecektir. Fakat *Nürî Târîhi*'nin değerlendirme ve neşir kısmında sergilenen ihmalkâr ve dağınık tavrın Dizin tertibinde de ziyadesiyle devam ettirilmiş olması, bu çalışmanın bir diğer mazur yönünü teşkil ediyor. Dizin kısmı *Şahıs Adları; Devlet, Millet ve Coğrafi Yer Adları* ile *Kavramlar ve Kurum Adları* şeklinde üç bölüme (s. 873-926) ayrılmıştır. Fakat metindeki yer alan ibareler tahlil veya tashih edilmeksizin DİZİN'e olduğu gibi eklenmiştir. Hal böyle olunca da işgörür bir dizin ortaya konulamamıştır. Bunun için birkaç örnek vermemiz yeterli olacaktır. Mesela, Dizin'de aynı kişi, makam, yer adları vs. tek bir madde içerisinde toplanmadığından madde başlıklarının sayısı gereksiz yere uzatılmıştır. “Ahmed Vâsîf Efendi”, “Ahmed Vâsîf Efendi”; “Bağdadî Ahmed Paşa”, “Bağdâdî Ahmed Paşa”; “Çaparzâde”, “Çaparzâde Süleyman Bey”; “Ebubekir Paşa” “Ebûbekir Paşa”; “Firdevsî Efendi”, “Firdevsî Emin Efendi”, “Firdevsî Emîn Efendi”, “Firdevsî Mehmed Emîn Efendi”; “Âsitâne”, “Âsitâne-i aliyye”, “Âsitâne-i sa'âdet”; “Frânçe”, “Frânçe [Cumhuriyeti]”, “Frânçe Cumhûru”, “Frânçe Devleti”, “Frânçe milleti”, “Frânçelü”; “Haremeyn”, “Haremeyn-i Muhteremeyn”, “Haremeyn-i Şerifeyn”; “Mekke”,

makaleden bizi haberdar eden kıymetli hocam Prof. Dr. Kemal Beydilli'ye ve değerli meslektaşım Doç. Dr. Uğur Demir'e bu vesileyle tekrar şükranlarımı sunarım.

68 (Çevrimiçi) https://tr.wikipedia.org/wiki/Bourbon_Hanedan%C4%B1, 20.05.2017.

“Mekke-i Mükerrerme”; “Rusya”, “Rusya Devleti”, “Rusyalu”; “Divan”, “Dîvân”, “divanhane”, “Dîvân-ı âlî”, “Dîvân-ı humâyûn”, “Dîvân-ı Humâyûn”, “Dîvân-ı Humâyûn Hâcegâni”, “Dîvân-ı Humâyûn Kalemi”, “Dîvân-ı Humâyûn Kalemi”, “Dîvân-ı Humâyûn tercemâni”; “Tophane”, “Tophâne”, “Tophâne-i Âmire”, “Tophâne-i âmire Kâr-hânesi”, “Tophâne-i Âmire Ocağı” vs. gibi çok sayıda farklı yazım imlasıyla kaydedilen ve aslında her biri kendi içinde tek bir madde altında toplanması gereken kavramlar için ayrı ayrı başlıklar açılmıştır. Örnek kabilinden zikrettiğimiz bu kelimelerin yazılışlarındaki kusurlara dikkat edersek, aslında Metin içindeki yazım düzensizliği ile imlâ hatalarının boyutunu da anlamış oluruz.

Bunun yanında bazı madde başlıklarının kimi veya neyi işaret ettiği tam bir muammadır. Örneğin, “Ahmed”, “Mehmed”, “Hüseyn”, “İbrâhîm” gibi maddelerde kimin kastedildiğini anlamak için metni baştan sonra okumak icap ediyor ki, o takdirde Dizin’in bir anlamı kalmıyor. Yine, madde başlıklarının sıralı terbiindeki usulsüzlük de Dizin’i inceleyenin işini pek de kolaylaştıracak cinsten değildir. Örneğin, “Dağıstânî İbrâhîm Efendi” maddesi “İ”, “Köstendilî Mehmed Tâhir Efendi” maddesi “M”, “Mustafa Paşa-zâde es-Seyyid İbrâhîm Efendi” maddesi “İ”, “Nakîb-zâde es-Seyyid Ahmed Efendi” maddesi “A”, “Samânî-zâde Ömer Hulûsî Efendi” maddesi “Ö” harfi başlıkları altında yer alması gerekirken, sırasıyla “D”, “K”, “M” ve “N” harfi başlıkları altına iliştirilmiştir. Yani şahıs isimlerinden ziyade, indeks hazırlanırken metinde nasıl işaretlendiyse o şekliyle Dizin’de sıralamaya gidilmiş ve bu maddeler uygun harfler altına yerleştirilmiştir. Bir diğer gariplik ise birbirinden farklı olan şahısların tek bir madde altında toplanması, aynı isim veya kavramların birkaç yerde zikredilmiş olması ve bazı maddelerin olması gereken dizin kısmında yer almaması şeklinde tezahür etmektedir. Örneğin, 884’üncü sayfada yer alan “Mehmed Emîn Efendi” maddesinden kimin kastedildiği anlaşılmadığı gibi verilen sayfa numaraları da başka şahıslara aittir. Nitekim bu madde başlığı yanında verilen sayfa numaralarından 129’uncu sayfadaki kişi “Tâhir Ağa-zâde Mehmed Emîn Efendi”, 288 ve 679’uncu sayfadaki şahıs “Ebûbekir Ağa-zâde Mehmed Emîn Efendi”, 356’ıncı sayfadaki zat “Nakîb Abdullah Efendi-zâde Mehmed Emîn Efendi”, 463 ve 709’uncu sayfalarda işaret edilen kişi “Veliyyüddin Efendi-zâde Mehmed Emîn Efendi” ve 826’ıncı sayfadaki şahıs “Ahıslalı Mehmed Emîn Efendi”dir. Haliyle tek bir maddeye toplanmış olan ve aynı şahısmış izlenimi uyandıran buradaki *Mehmed Emîn*’ler birbirinden farklı kişilerdir. Dolayısıyla tek bir başlık altına toplanamazlar. Bunların yanında “Şeyh” maddesinin hem Şahıs Adları (s. 890) hem de Kavram ve Kurum Adları Dizini’nde (s. 923); “Bâb-ı âlî” maddesinin hem Coğrafi Adlar (s.

895) hem de Kurum Adları Dizini'nde (s. 912) yer alması; “Belgradcık Kazâsı”, “Bozkır Ma'deni”, “Çıldır Eyâleti”, “Çirmen Sancağı”, “Çorum Sancağı”, “Galata Kazâsı”, “Erzurum Eyâleti”, “Edirne Kazâsı”, “İçil Sancağı”, “Kâhire Eyâleti”, “Medîne-i Münevvere Kazâsı”, “Kocaeli Sancağı”, “Pravadi Kazası” vs. gibi Coğrafî Adlar Dizini' içerisinde değerlendirilmesi gereken madde başlıklarının Kavram ve Kurum Adları Dizini' içerisinde bulunması indeksin tahlil ve tertipten ne derece uzak olduğunu gösteren diğer örneklerdendir.

Yaşadığımız zaman dilimi içerisinde maalesef ilmî ciddiyet ve sorumluluk bilincinden yoksun olarak hazırlanan bir takım araştırma ve neşirler, bir yandan bu sahadaki kıymetli çalışmaların hakkıyla takdir edilememesine neden olmakta bir yandan da siyasî, askerî, ilmî, ekonomik ve toplumsal tarihimizin pek çok noktasına ışık tutan bu önemli kaynakların değerini *telef ü heder* etmektedirler.⁶⁹ *Nürî Târîhi* özelinde kaleme aldığımız bu araştırmanın yegâne gayesi de, ilmî bir neşir çalışmasını vücuda getirmenin ne derece sabır istediğine, çok yönlü safhaları olduğuna, ciddiyet, konuya hâkimiyet ve hassasiyet gerektirdiğine dikkatleri çekmektir. Bundan önceki çalākalem neşirlerin yeniden gözden geçirildiği ve bundan sonra hazırlanacak olan çalışmaların ilmî neşir kaideleri üzerine bina edilmesi

69 Yakın zamanda Gaziantep Üniversitesi'nde Mütercim Asım Efendi'nin Tarihi üzerine hazırlanan iki yüksek lisans çalışması, neşir sahasındaki ilmî haysiyet sınırlarını ihlal eden bu türden çalışmalar zincirinin son örneğidirler. (Ömer Sait Türkmen, *Asım Tarihi'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi* (1. Cilt), Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep 2016; Buşra Kıdak, *Asım Tarihi'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi* (2. Cilt), Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep 2017). Bilindiği gibi uzun zamandır *Asım Târîhi* üzerine meşakkatli ve kıymetli bir araştırma yürüten Prof. Dr. Ziya Yılmaz, ilgili çalışmasını Temmuz-Ağustos 2015 tarihinde tamamlamıştır (Mütercim Ahmed Âsım Efendi, *Asım Efendi Tarihi* (Osmanlı Tarihi 1218-1224-1804-1809), haz. Ziya Yılmaz, c. I-II, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2015) ve bu iki yüksek lisans talebesi de durumdan haberdar olduklarını ve Yılmaz'ın çok sayıda yazma nüshayı karşılaştırarak bir neşir ortaya çıkardığını Önsöz'lerinde bizzat kendileri dile getirmektedirler. Öyleyse, *Asım Târîhi*'ni yeniden neşretmelerinin çok mantıklı bir açıklaması veya haklı bir sebebi olması gerekirdi. Fakat her iki sözde naşirin tetkiklerinin ilmî olduğuna dair dayandıkları tek nokta, çalışmalarını *Asım Târîhi*'nin matbu nüshasına dayanarak hazırladıkları ve Yılmaz'ın çalışmasından bu anlamda farklılık arz ettiğidir(!). Hazırladıkları tezlerin girişine bir de “Etik Beyan” serdeden ve altına imza atan bu iki zatın, değerlendirme kısmındaki hatalarını sıralamak için ayrı bir çalışma daha kaleme alınsa yeridir. Metin kısmındaki ilmî amoralizmin ayyuka çıktığını söylemeye hacet bile yoktur. Metinlerinin baş sayfasındaki ilk on satırda 50'den fazla imlâ hatasının olduğuna işaret etmemiz herhalde neyi kastettiğimizi özetleyecek niteliktedir. Bu iki tezi hazırlayanların gerçekte ne niyetle yola çıktıklarını bilemiyoruz; fakat bilinmesi icap eden husus şudur ki, bu tezleri hazırlayan, danışmanlık eden ve tez çalışması olarak kabul edenler ilim dünyası huzurunda sığaya çekilmelidir.

hususunda gereken adımlar atıldığı takdirde bu çalışma hedefine ulaşmış sayılır.⁷⁰ Ayrıca *Nûri Târîhi* zikredilen usuller üzerine değerlendirme, metin tesisi ve dizini açısından naşir tarafından yeniden gözden geçirilir veya bu kıymetli kaynak tekrar başka bir güvenilir araştırmaya konu edilirse, Halîl Nûrî Bey'in rûhu da huzur bulacaktır.

70 Ülkemizde Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı ve TDV İslâm Araştırmaları Merkezi'nin seri halinde tertip ettikleri tahkik ve neşir kurslarının bu sahadaki eksikliklerin giderilmesine katkı sağlayacak nitelikte takdire şayan girişimler olduğunun altını çizmekte de fayda vardır.